

Research Paper

Research on Iranian Elite Migration: A Meta-Synthesis of Studies from the Last Three Decades***Taha Ashayeri¹**

1. Associate Professor and faculty member of social science, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2026.557>

Receive Date: 03 December 2025

Revise Date: 12 April 2026

Accept Date: 11 May 2026

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

Elite migration refers to crossing the political borders of countries and changing place of residence for a long period, including professionals, scientists, engineers, and elites, under the term "brain drain," and it is considered a form of forced migration. It intensified World War II, occurring from peripheral regions (underdeveloped and developing) towards the center (First World and developed); this migration takes a one-way direction and benefits developed societies. Studies show that during the last three decades, a significant volume of quantitative and qualitative research has been conducted in this field; however, these studies have often been scattered, isolated, and lacking theoretical and methodological coherence. The lack of integration of findings from previous studies has created a serious obstacle to achieving a holistic picture of the nature, causes, and contexts of Iranian elite migration. Meanwhile, the meta-synthesis method, as one of the systematic approaches, can lead to the production of cumulative knowledge beyond previous studies by integrating the findings of prior qualitative and quantitative studies. Furthermore, existing evidence (news agencies, lived experiences of academics, and the results of 59 documents from the period 2005 to 2025) indicates an upward and accelerating trend in the migration of elites from Iran in recent years.

Research Method

The research method of this study is a systematic meta-synthesis review based on the Sandelowski and Barroso (2007) model. The research period covers 2005 to 2025. From 114 collected documents (statistical population), based on inclusion and exclusion criteria, 59 final documents (sample size) were purposefully selected and entered the analysis and evaluation phase. Inclusion criteria for studies included: topic related to elite migration, publication within the specified time frame, conducting research in Iran or about Iranian elites, access to full text, having a clear research method, and presenting empirical findings. Exclusion criteria included: theoretical and review studies without field data, studies lacking a clear research method, and duplicate research with identical data.

* Corresponding Author:**Taha Ashayeri, Ph.D.****E-mail: t.ashayeri@uma.ac.ir**

Discussion and Results

-Social Context

Table (1). Social Context

Main Category	Sub-concepts
1. Social Anomie	a. Social Failure: Relative deprivation, social frustration, obstacles to progress and growth of social life, limitations in the social space, existence of university entrance exam (Konkour) obstacles, job and employment barriers, feeling of hopelessness about future job
	b. Feeling of Social Anomie: Feeling of insecurity about the future, unfavorable future outlook, uncertainty about the future, lack of hope for future job, fear of staying, academic hopelessness, social disorganization
2. Decline of Social Capital	Prevalence of mistrust, decrease in social capital, lack of institutionalized and stable participation, weakness of nationalism, lack of social cohesion, weakness of social trust, reduced social belonging, lack of territorial attachment, unstable social relations.
3. Social Dissatisfaction	Socio-economic dissatisfaction, job dissatisfaction, critical attitude towards current and future conditions of society, dissatisfaction with family conditions, dissatisfaction with social conditions of society
4. Social Discrimination and Inequality	Gender discrimination, lack of job opportunities, feeling of discrimination, social inequality, existence of discrimination in society, inequality of social opportunity, social inequalities, difference in living standards and inequality in the dollar.
5. Low Quality of Life	Lack of advanced medical and health facilities, low social welfare conditions, poor scientific facilities and welfare, low quality of work life, low university financial and welfare facilities, welfare problems, lack of adequate economic facilities, problem of welfare and employment for elites

-Cultural Context

Table (2). Cultural Context

Main Category	Sub-concepts
1. Negative Scientific Capital	Decreased elite participation in managing life and society, lack of faculty participation, lack of social support for researchers' rights, change in social relations within scientific institutions, decreased participation of scientific assemblies, one-way scientific interaction, free-rider scientific network, not involving thinkers in macro decisions, scientific anomalies, ethnic and national hostility in the academic system, feeling of alienation in the scientific environment, conflict between professors and scientific group, scientific aversion.
2. Weak Work Ethics and Culture	Inefficient work culture, devaluation of time and working hours, lack of entrepreneurship, unwillingness to be serious about work in scientific and administrative institutions, weakness of effort culture, lack of government need for the private sector for job creativity, government inattention to the production and entrepreneurship sector, conflict of behaviors with work ethics, incompetence and unhealthy work relationships.
3. Repulsiveness of the Educational System	Educational discrimination, discrimination in employment and urban facilities, unwillingness of local youth to pursue university education, dissatisfaction with university, imitative educational system, Western cultural invasion of the academic system, mushroom-like growth of university centers, lack of continuous planning for elites, feeling of passivity among elites, heterogeneous geographical distribution of university institutions, saturation and inflation of academic disciplines.
4. Cultural Attraction of	a) Educational-Academic Attraction: Social status of elites at the destination, desire for modern life, access to facilities, high research credits and facilities,

the Destination	social attention to the value of scientific activities, necessary facilities for research, meritocracy, opportunity to continue education, improvement of scientific and professional growth, better connection of expertise with the needs of foreign society, better cultural and scientific attractions for living.
	b) Biological-Civic Attraction: Safe and stress-free society, multi-national and cultural society, stability of political situation, social welfare abroad, achieving better social comfort for self and family, existence of better job opportunities, better material welfare facilities for living, access to higher wages and salaries, interest in living in a non-discriminatory society, existence of individual-political freedoms, interest in living in a modern environment.
5. Weakness of Educational Justice	Discrimination in employment, discrimination among educated individuals in academic ranks and recruitment in scientific centers, mismatch of some elites' expertise with society's needs, unfair distribution of scientific-research facilities among elites, unfair distribution of scientific facilities across different regions of the country.
6. Inefficiency of Industry and Society	Weak connection between scientific and industrial centers, lack of an efficient educational system for job creation, unsuitable environment of domestic universities for business, conflict of curriculum with society, quantitative expansion of higher education and lack of attention to development, inefficiency of the educational structure.
7. Decline in the Prestige of Knowledge and Research	Lack of emphasis on skill and merit, weakness in educational and research quality, low scientific level of universities and instructors, lack of attention to the dignity of science and scholars, low prestige of science and seekers of knowledge, diminishing spiritual importance and sanctity of the university, inattention to the quality of education in universities, prevalence of credentialism in the country, materialistic attitude towards science, low quality of educational facilities, unfavorable mental image of the scientific environment and atmosphere, lack of research conditions, lack of credibility for research prestige, disbelief in scientific and research work.
8. Cultural Confusion	Pressure from cultural and intellectual factors, general backwardness of the country, weakness of patriotism, religious discrimination, cultural restrictions, cultural frustration, severance of cultural and religious ties, destruction of intellectual foundations by foreign media, lack of social and cultural communication with abroad, identity crisis and low cultural opportunities, lack of adequate cultural facilities, existence of some inappropriate cultural behavioral elements in society (jealousy and stinginess), weak scientific and cultural management in the country, cultural confusion.
9. Development of Societal Cultural Awareness	Increase in global scientific interactions, intense class mobility, growth of choice in social life, socio-cultural awareness, development of global relations, migration and cross-border movement, rule of scientific culture, connection between global insight and knowledge, scientific socio-cultural relations, astonishingly rapid progress of knowledge and technology
10. Dominance of Western Lifestyle	Familiarity with Western liberal culture, stereotypical patriarchal notions in Iran, dominance of traditional lifestyle and politics over the public sphere, domination of this Western culture over backward Iranian culture.
11. Low Importance of Human Resources	Lack of attention to human development, lack of support for specialized personnel, inattention to academics, failure to recruit specialists in educational institutions, uncertainty for scientific specialists, lack of merit criteria in recruitment, lack of social prestige for thinkers, lack of financial support for elites, ignoring human rights.

-Economic Context

Table (3). Economic Context

Main Category	Sub-concepts
1. Economic Welfare at Origin	More savings and helping family at destination, increasing support productivity, transparency of support and growth/increase of elite productivity, material needs, economic attractions, better job future and change in living standards, comparing living conditions with facilities in the country of study and life situation after possible return to the country, finding a job and higher income.
2. Economic Pressures on	Fewer job opportunities, lack of housing for elites, livelihood issues, low income, imbalance between cost and income, country's backwardness,

Elites	feeling of insecurity about job future, job dissatisfaction, job instability, lack of job security, lack of economic security, decreased family income, feeling of low economic security, economic-livelihood problems.
3. Weakness of Scientific Investment	Severity of sanctions against Iran, economic conditions, low-skill economy, differences in wages and employment conditions between countries and migration costs, lack of job and promotion opportunities, weak laboratory equipment
4. Economic Anomie	Unemployment rate and inflation rate, unequal income, disproportion between income and expenses, lack of socio-economic facilities, lack of fair wealth distribution, appropriate tax system; low incomes, unhealthy economic competition, increasing class gap, unsuitable employment status

–Political Context

Table (4). Political Context

Main Category	Sub-concepts
1. Political Discrimination	Ethnic discrimination within institutions, gender discrimination in legislation, influence of political tendencies and thoughts, rent-seeking activities, ideological and partisan administration, inefficient management system, traditional government laws
2. Complex Bureaucracy	Bulky role of government in legislation, complex and ambiguous laws and regulations, compulsory military service system, ideologization of the human resource recruitment structure, state ownership, weakness in policy-making and planning, inappropriate administrative structure and procedures of the country's scientific-executive centers, complexity of the administrative and bureaucratic system
3. Political Law Evasion	Non-compliance with the law, legal problems, lack of rule of law, lack of corruption control; low quality of law, lack of transparency of existing laws, cumbersome laws for elites, non-compliance with laws and regulations, political partisanship
4. Political Corruption	Spread of corruption, instability of political managers, politicization of scientific and research spaces, abuse of government positions and public offices, feeling of political deprivation
5. Low Political Capital	Perception of the political situation, level of trust in politicians, political instability, inattention to the political rights of elites, decreased elite freedoms, dissatisfaction with government performance, political distrust

Conclusion

The Center-Periphery theory analyzes the distance between origin and destination countries in terms of development (center-attraction) and underdevelopment (periphery-repulsion). The presence of attraction at the destination and repulsion at the origin provides the grounds for a transitional migration (skilled and expert human resources to the center). According to the theory, the formation of a triad consisting of 1. Center; 2. Semi-periphery; and 3. Periphery reflects a type of socio-political, social, cultural, and economic inequality in which countries interact with the center (First World) based on their economic capital. The center regulates the type of action and social game, which has an economic-political basis. This social game changes the taste of the actors (elites of the developing world) and leads to a pattern of crossing geographical borders to reach the ideal society (center). In this continuum, changes are one-way, transferring the ready and prepared human capital to the destination (socio-political exploitation). The First World rapidly increases its capital and economic development through migrant and non-migrant elites, thus maintaining its distance from the periphery (domination and socio-economic gap), and it possesses political and social mechanisms (economic resources, elites, attraction/repulsion, media, propaganda) to deepen this gap. Using the formula of attraction at the center (freedom, democracy, welfare, display of power, authority, security) and repulsion at the periphery (war, stress, threats/sanctions, political pressures,

increasing economic problems) makes this gap increasingly wider in today's world. Elites and specialists who possess scientific capital need economic security for creativity, entrepreneurship, and idea generation. The existence of socio-economic disorganization in the periphery and the granting of socio-economic facilities at the center are the beginnings of elite migration.

Keywords: Elite migration, World systems theory, Social deprivation, Quality of life, Political governance.

References

- Alāoldini, Farshid; Fatemi, Rozita; Ranjbaran Jahromi, Hooman; Asghari Rudsari, Elham; Eskandari, Shervin; Tavakkoli, Hamidreza; Razavi, Osta; Feizadeh, Ali; Hosseinpour, Ahmadrza & Mirzasadeghi, Alireza. (2005). The extent of tendency to migrate and its causes among Iranian physicians. *Hakim Health System Research*, 8(3), 9. (In Persian)
- Ali pour, Samireh. (2014). Sociological explanation of the social contexts of the emergence and escape of elites in Bandar Abbas during 1991-2013 (M.A. thesis). University of Guilan. (In Persian)
- Aliyev, K. & Gasimov, R. (2023). Public services, life satisfaction, and skilled migration intentions: Evidence from Azerbaijan. *Migration Studies*, 11(4), 789-812.
- Aqaebrahimi, Alireza. (2023). Investigating economic factors affecting the international migration of Iranian students using the gravity model (M.A. thesis). University of Tehran. (In Persian)
- Aqapour, Termeh. (2023). Investigating the role of professional skills on the tendency to migrate among graduates of humanities disciplines (M.A. thesis). University of Science and Culture, Tehran. (In Persian)
- Azizi, Nematollah; Alikhani, Parastoo & Mohammadi, Shirkouh. (2014). The role of cross-border higher education in the dynamics and migration of specialized human resources. *Iranian Higher Education*, 6(4), 21. (In Persian)
- Baqeri, Hadi; Qavam Sefat, Musa & Haseli, Gholamreza. (2019). Identification and prioritization of factors affecting the migration of elite athletes in Iran. *Human Resource Management in Sports*, 6(2), 257-276. (In Persian)
- Bayat, Asghar & Erfanifar, Ali. (2025). Pathology of elite management in Iran: Analysis of challenges and provision of operational strategies. *Contemporary Political Essays*, 16(2, Serial No. 56), 1-29. (In Persian) <https://ensani.ir/fa/article/495487>
- Bozorgzad, Saedeh. (2021). The impact of economic and social factors on elite

- migration. First Conference on Psychology, Social Sciences, Educational Sciences and Humanities. (In Persian) <https://civilica.com/doc/1406782>
- Bozorgzad, Saedeh. (2022). Analysis of underlying factors of elite migration abroad. Second Conference on Social Sciences, Psychology, Educational Sciences and Humanities. (In Persian) <https://civilica.com/doc/1448591>
- Bozorgzad, Saedeh; Kazemipour, Shahla & Mohseni, Reza Ali. (2019). Elite attitudes towards social, economic and scientific-research factors at origin and destination and its impact on their tendency to migrate abroad. *Journal of Iranian Population Studies*, 28, 141-169. (In Persian)
- Cham Asemani, Masoumeh; Naranj Sani, Fatemeh; Mirkamali, Seyyed Mohammad & Zolfagharzadeh, Mohammadmehdi. (2024). Analysis of the causes of academic elite migration from the perspective of higher education functions in Iran: A systematic review 2002-2022. *Management and Planning in Educational Systems*, 32, 155-184. (In Persian)
- Eilami, Farid. (2024). Analysis of migration and brain drain based on the role of gender, ethnic and religious identity variables in designing a pattern of educational mobility for Iranian students (Ph.D. dissertation). University of Kurdistan. (In Persian)
- Eskari, Heshmatollah & Badpa, Mehdi. (2017). Winners and losers of brain drain in the Middle East region with an emphasis on human capital. *Social Capital Management*, 4(4), 613-642. (In Persian)
- Esmaelzadeh, A. A. & Zaker Salehi, G. R. (2015). A Study on Iranian Elite Migration. *Youngs Studies Journal*, (26).
- Fahimpour, Fatemeh. (2023). Investigating the factors affecting attitudes towards migration among students of Shiraz University (M.A. thesis). Shiraz University. (In Persian)
- Farhadi, Mohammad Ali. (2024). Brain drain; a study of the causes and reasons for elite migration in Kermanshah (M.A. thesis). Razi University. (In Persian)
- Fayeghi, Amirhosein. (2021). Investigating the role of media in the migration of sports elites from Iran. Third International Conference on Physical Education and Sports Sciences. (In Persian) <https://civilica.com/doc/1285957>
- Gholipour, Arian & Roushandel Ebtai, Taher. (2010). Talent management: Dysfunctions of mass media in intensifying the elite migration process, 19-35. (In Persian)
- Gohari Danapour, Maryam. (2023). An evaluation framework for policies

- supporting scientific elites (M.A. thesis). Shahed University. (In Persian)
- Groizard, J. L. & Lull, J. (2006). Skilled Migration and Sending Economies. Testing Brain Drain and Drain Gain theories. DEA Working Papers.
- Hajiyousefi, Amir Hamad & Behmard, Somayyeh. (2006). Why elites migrate from Iran after the end of the imposed war. Political Science Journal, 4, 27. (In Persian)
- Heydari Sureyshjani, Rasul & Fallahati, Farshad. (2021). Identification of factors affecting elite migration with emphasis on the physical environment of destination countries (Case study: graduate students of Kashan University). Educational Measurement and Evaluation Studies, 35, 132-160. (In Persian)
- Hosseini, Seyyed Khalil; Sabouri Khosrowshahi, Habib & Maedani, Saeed. (2021). The effect of economic and social components on the tendency of cultural elites to migrate to developed countries. Socio-Cultural Change Quarterly, 18(1, Serial No. 68), 40-52. (In Persian)
- Jamshidi, Alireza; Jamini, Davoud & Soltani Bahram, Saeed. (2023). Analysis of the causes and factors influencing elite migration from rural settlements in Chardavol County, Ilam Province. Agricultural Extension and Education Research, 16(2), 84-101. (In Persian)
- Janalizadeh Choobbasti, Heydar; Aliverdinia, Akbar & Pourghazi, Shiva. (2016). Effective methods in preventing the outflow of scientific elites (Case study: Mazandaran Province). Parliament and Strategy, 23(86), 279-306. (In Persian)
- Karami, Sajjad; Ghadimi, Bahram & Talebpour, Mohammad. (2023). Policy-making and sociological analysis of elite migration (Case study: martial arts elites). Urban and Regional Policy, 2(4), 1-10. (In Persian)
- Karimi, Mehdi. (2025). Analysis of the representation of elite migration on social network X (formerly Twitter) in 2023: A case study of Iranian users (M.A. thesis). Soureh International University. (In Persian)
- Khani, Afrouz & Hosseini, Seyyed Yasin. (2022). Investigating the factors affecting the tendency of medical elites to migrate abroad according to their life satisfaction. Fifth National Conference on New Technologies in Education, Psychology and Counseling in Iran. (In Persian)
<https://civilica.com/doc/1524274>
- Khosravi, A. A., Khosravi, S., Mansouri Bidkani, M. & Mir, S. A. (2020). Elite migration and its relationship to development: Opportunities and challenges for policymakers. Educational Development of Judishapur, 12(6).

- Kolahdoozan, Hajar. (2013). Identifying social factors affecting labor migration to Canada during 2007-2012 (M.A. thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. (In Persian)
- Lowell, B. L., Findlay, A. & Stewart, E. (2004). Brain Strain: Optimising highly skilled migration from developing countries. Asylum and Migration Working Paper 3, London: ippr.
- Mafi, Ghazal. (2009). Investigating economic factors affecting brain drain (Case study: Iran-Canada) (M.A. thesis). Alzahra University. (In Persian)
- Maftakhari, Ali; Jafari, Mohammad; Abunouri, Esmaeil & Nademi, Younes. (2021). The effect of governance variables on brain drain in developing countries. *Stable Economy*, 2(3), 60-84. (In Persian)
- Malekpour Afshar, Reza; Haghdooost, Ali Akbar; Dehnavieh, Reza; Sheikhzadeh, Reza; Mousavi, Seyyed Meysam; Rezaei, Parvin; Saljouqi, Reyhaneh; Maki, Maryam & Nouri Hekmat, Somayyeh. (2022). Roots and solutions to the problem of elite migration in Iran. *Culture and Health Promotion*, 6(1), 81-87. (In Persian)
- Mamari, Mahboubeh; Sharafaei, Arsham & Mamari, Fatemeh. (2021). Identification and ranking of deterrent and repulsive factors in elite migration. Eleventh Conference on Pathology of Human Capital Management. (In Persian) <https://civilica.com/doc/1309819>
- Maqsoudi, Marziyeh. (2013). Investigating economic factors affecting brain drain from Iran to selected countries (M.A. thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. (In Persian)
- Metin, F. (2023). Brain drain from Türkiye: Register evidence of non-returning graduates. *Research in Educational Administration & Leadership*, 8(2), 373-419.
- Mottaqi, Afshin; Ebrahimi, Maryam; Hemmatifar, Hossein & Farrokh, Shahrokh. (2025). Analysis of the consequences of elite migration from Iran using the future wheel model. *Journal of Futures Studies in Management*, 36 (Summer 2025). (In Persian)
- Mottaqi, Samira; Ebrahimi, Maryam & Farrokh, Shahrokh. (2025). Strategic analysis of future scenarios for health elite migration in the context of digital and platform economy with emphasis on health governance. *Strategic and Macro Policies*. (In Persian) https://www.jmsp.ir/article_240696.html
- Namdarpour, Kimia. (2008). Factors affecting elite migration, examining two perspectives (elites and policymakers) (M.A. thesis). Allameh Tabatabai

University. (In Persian)

Nematollah Bonab, Simin Dokht. (2024). Investigating socio-economic factors related to elite migration and its effects on urban underdevelopment. *Sociological Studies*, 17(2), 149-165. (In Persian)

Nematzadeh Gitabi, Mirhosein. (2024). Political sociology of the tendency to migrate among male students of exceptional talent high schools in Tehran (M.A. thesis). Imam Sadegh University. (In Persian)

Nikouyeh, Mehdi; Shirvani Naghani, Moslem; Darvishi Sehtelaie, Farhad & Bayat, Rouhollah. (2020). Identification and prioritization of multi-contextual factors affecting the brain drain process (Analysis and forecasting of the fourth wave of this phenomenon in Iran: from 2011 to the horizon of 2025). *Parliament and Strategy*, 104, 127-154. (In Persian)

Nosrati, Alireza. (2024). Analysis of students' psychological and social beliefs and perspectives on the phenomenon of migration (M.A. thesis). Khatam University. (In Persian)

Ombogo, T. (2023). Causes, effects & mitigation of brain drain in Sub-Saharan Africa. *Electronic Journal of Africana Bibliography*, 17(2).

Padashi Asl, Khorshid; Abbaszadeh, Mohammad & Aghayari, Tul. (2024). Qualitative study of the underlying factors of women's migration to the United States; Case study: Iranian female immigrants in Boston universities, USA. (In Persian) <https://civilica.com/doc/2111912>

Padashi Asli, Khorshid. (2023). A study of the underlying factors of women's migration to the United States using a phenomenological method (Case study: Iranian female immigrants in Boston universities, USA) (Ph.D. dissertation). University of Tabriz. (In Persian)

Parizad, Reza; Shabani, Farzad & Amini, Alireza. (2020). Investigating research factors in elite migration in Iran during 1989-2013. *Political Sciences*, 53, 57-78. (In Persian)

Peto, K. & Connell, J. (2023). 'Our Pacific family': Heroes, guests, workers or a vulnerable class? *Australian Geographer*, 54(2), 245-263.

Puryousefi, Abdolazim. (2013). Investigating factors affecting elite migration abroad (Case study: graduates of Islamic Azad University in summer 2012) (M.A. thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. (In Persian)

Radonjic, O. & Mirjana, B. (2020). Brain Drain Losses – A Case Study of Serbia. *International Migration*, 58(1), 5-20.

- Rahmani, Narin. (2025). Brain drain; a study of the causes and reasons for elite migration in Kermanshah (M.A. thesis). Razi University. (In Persian)
- Rajabi, Mehdi. (2025). Feeling of social alienation, hope for the future, and tendency to migrate abroad among students of Shiraz University (M.A. thesis). Shiraz University. (In Persian)
- Sadra, Ali. (2011). Investigating the role of social capital and its impact on the tendency to migrate abroad (M.A. thesis). University of Guilan. (In Persian)
- Sajjadi Nayini, Sara. (2007). Investigating factors affecting the tendency of elites to migrate from the country (M.A. thesis). Alzahra University. (In Persian)
- Salari, Asma. (2018). Antecedents and consequences of administrative and economic elite migration in executive bodies of Zabol County (M.A. thesis). University of Sistan and Baluchestan. (In Persian)
- Salimi, Khatereh. (2018). Investigating the tendency of University of Tehran students towards educational migration and the factors affecting it (M.A. thesis). Kharazmi University. (In Persian)
- Shahriyari Pour, Reza; Amin Bidakhti, Ali Akbar; Mohammadi Far, Mohammad Ali & Kiani, Kourosh. (2017). The effect of university atmosphere and value system on students' tendency to migrate abroad (Case study: Semnan University students). *Iranian Social Issues*, 8(2), 99-120. (In Persian)
- Shahriyaripour, Reza. (2017). Modeling factors affecting the outflow of scientific elites from the higher education system and predicting their migration using intelligent systems (Ph.D. dissertation). Semnan University. (In Persian)
- Sharifi Qaderi, Mohammad Taqi. (2010). Investigating factors affecting students' tendency to migrate abroad (Case study: master's students of University of Tehran) (M.A. thesis). Islamic Azad University, Central Tehran Branch. (In Persian)
- Shojaei Virani, Fatemeh. (2020). Investigating the effect of push and pull factors on the migration of educated people with the moderating role of advertising (Case study: migration to Canada) (M.A. thesis). Payame Noor University, Tehran Province. (In Persian)
- Simplice, A. A. (2021). Determinants of health professionals' migration in Africa: A WHO data-based assessment. *International Journal of Social Economics*, 48(6), 891-908.
- Tavakkol, Mohammad & Erfanmanesh, Iman. (2015). An integrated sociology of science approach to elite migration with emphasis on Iranian society. *Science*

- and Technology Policy, 8(2) (Serial No. 26), 11. (In Persian)
- Vakili, S. & Mobini, M. (2023). An Overview of Brain Drain, Causes, and Policy Issues in Iran. *Medical Education Bulletin*, 4(2, Serial No.12), 715-726.
- Vega-Muñoz, A., González-Gómez-del-Miño, P. & Contreras-Barraza, N. (2025). The determinants of brain drain and the role of citizenship in skilled migration. *Social Sciences*, 14(3), Article 132.
- Vega-Muñoz, A., González-Gómez-del-Miño, P. & Espinosa-Cristia, J. F. (2021). Recognizing New Trends in Brain Drain Studies in the Framework of Global Sustainability. *Sustainability*, 13, 3195.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Zhang, L., Hao, X. & Wang, Y. (2024). Urban amenities, housing affordability, and talent attraction: A multi-city analysis in China. *Cities*, 148, Article 104892.
- Zolghadr, Malek & Sabzevari, Touraj. (2016). Investigating brain drain in Iran; 2006 to 2016. (3), 29-51. (In Persian)
<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1761333>

مرور نظام‌مند پژوهش‌های مربوط به مهاجرت نخبگان ایرانی مرور فراترکیبی پژوهش‌های سه دهه اخیر

* طاها عشایری^۱

۱. دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult?ItemID=25107294101/3%>
 <https://dor.isc.ac/ dor 20.1001.1.1735790.1404.20.4.6.3>

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۱

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

مهاجرت نخبگان،
نظریه نظام جهانی،
محرومیت اجتماعی،
کیفیت زندگی،
حکمرانی سیاسی

مهاجرت نخبگان ایرانی در طول سه دهه اخیر به یکی از چالش‌های ساختاری نظام علمی و اقتصادی کشور تبدیل شده است. هدف این پژوهش، مرور نظام‌مند و فراترکیبی پژوهش‌های پیشین درباره مهاجرت نخبگان ایرانی است. این پژوهش با مرور نظام‌مند و رویکرد فراترکیب و برپایه الگوی هفت مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) انجام شده و جامعه آماری پژوهش، شامل ۱۱۴ سند علمی منتشرشده در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ با حجم نمونه ۵۹ مورد (نمونه‌گیری هدفمند) بوده است. براین اساس، چهار زمینه اصلی مهاجرت نخبگان ایرانی، شامل زمینه اجتماعی (آنومی اجتماعی، افت سرمایه اجتماعی، نارضایتی، تبعیض، و کیفیت پایین زندگی)؛ فرهنگی (دافعه نظام آموزشی، کاهش منزلت دانش، جاذبه‌های فرهنگی و آموزشی مقصد، ضعف عدالت آموزشی، و ناکارآمدی صنعت)؛ اقتصادی (فشارهای اقتصادی، ضعف سرمایه‌گذاری علمی، آنومی اقتصادی، و تفاوت چشمگیر درآمد و فرصت‌های شغلی) و زمینه سیاسی (تبعیض سیاسی، بوروکراسی پیچیده، قانون‌گریزی، فساد و سرمایه سیاسی پایین) در فاصله زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ شناسایی و برگرفته شدند.

* نویسنده مسئول:

طاها عشایری

پست الکترونیک: t.ashayeri@uma.ac.ir

* این مقاله با حمایت پژوهشی دانشگاه محقق اردبیلی از طرح پژوهشی با شماره قرارداد ۲۰۱

۱۴۰۴/د/۹/۷۸۲۲ استخراج شده است.

مقدمه

مهاجرت نخبگان، عبارت از گذر متخصصان، دانشمندان، مهندسان، و نخبگان از مرزهای سیاسی کشورها و تغییر محل اقامت برای مدت طولانی است که نوعی اجبار به مهاجرت به‌شمار می‌آید (اومبوگو^۱، ۲۰۲۳). این پدیده، پس از جنگ جهانی دوم، از مناطق پیرامونی (کم‌توسعه و در حال توسعه) به‌سوی مرکز (جهان اول و توسعه‌یافته) شدت بیشتری یافته است؛ حالت یک‌سویه‌ای که به‌نفع جوامع توسعه‌یافته تمام می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در طول سه دهه اخیر، پژوهش‌های کمی و کیفی فراوانی در این باره انجام شده است؛ اما بیشتر آن‌ها، پراکنده، جزیره‌ای، و فاقد انسجام نظری و روش‌شناختی بوده‌اند. یکپارچه نبودن یافته‌های پژوهش‌های پیشین، امکان دستیابی به تصویری کلان‌نگرانه از ماهیت، علل، و زمینه‌های مهاجرت نخبگان ایرانی را با مانع جدی روبه‌رو کرده است. در این میان، روش فراترکیب به‌عنوان یکی از رویکردهای نظام‌مند می‌تواند با ادغام یافته‌های پژوهش‌های کیفی و کمی پیشین، به تولید دانشی انباشتی و فراتر از مطالعات گذشته منجر شود. همچنین، شواهد موجود (خبرگزاری‌ها، تجربه زیسته دانشگاهیان، و نتایج ۵۹ سند مربوط به بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴) حاکی از روند صعودی و شتابان مهاجرت نخبگان از ایران در سال‌های اخیر است. پیامدهای منفی مهاجرت نخبگان برای ایران، به‌عنوان یک کشور در حال توسعه، فراتر از ابعاد اقتصادی بوده و حوزه‌های علمی، اجتماعی، و فرهنگی را نیز دربر گرفته است و این وضعیت، زنگ خطری جدی برای آینده نظام علمی و دانشگاهی کشور به‌شمار می‌آید. در چنین شرایطی، مرور نظام‌مند و فراترکیب پژوهش‌های پیشین می‌تواند زمینه‌ساز تدوین راهبردهای جامع و مؤثری برای مدیریت این بحران شود.

بی‌تردید، نخبگان علمی و متخصصان ماهر، گران‌بهارترین سرمایه‌های انسانی هر جامعه‌ای به‌شمار می‌آیند و نقش آنان در فرایند توسعه اقتصادی، نوآوری فناورانه، و پیشرفت علمی کشورهای مبدأ، بسیار کلیدی و انکارناپذیر است (خسروی و همکاران، ۲۰۲۰). فقدان نخبگان در یک جامعه، فرایند توسعه آن را با اختلال جدی روبه‌رو می‌کند و به‌دلیل ماهیت تجمعی و زنجیره‌ای خود، موجب تشدید شکاف توسعه میان کشورهای مبدأ و مقصد و توزیع ناعادلانه سرمایه انسانی در سطح جهانی می‌شود (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۲۰۱۵). چهار

1. Ombogo

کشور انگلیسی‌زبان ایالات متحده، بریتانیا، کانادا، و استرالیا، میزبان نزدیک به ۷۰ درصد از مهاجران ماهر کشورهای عضو OECD هستند و ایالات متحده به‌تنهایی نزدیک به نیمی از این مهاجران را جذب می‌کند (کر و همکاران، ۲۰۱۶). برنامه آمریکا برای جذب استعدادهای جهانی، ماهیتی پراکنده و پنهان دارد و در شبکه‌های سیاستی پیچیده‌ای شامل مهاجرت، آموزش، نوآوری، و توسعه صنعتی تعبیه شده است (هو و همکاران، ۲۰۲۶). براساس نظریه کشش-فشار، فرار مغزها نه تنها یک انتخاب فردی، بلکه محصول طراحی سیاست‌های فعال «استخراج استعداد» از سوی کشورهای ثروتمند شمال جهانی است. کشورهای ثروتمند با رویارویی با پیری جمعیت و شکاف‌های نیروی کار، سیاست‌هایی را برای جذب کارگران ماهر از کشورهای در حال توسعه طراحی می‌کنند. به این ترتیب بیش از پیش شاهد خروج نخبگان از کشور هستیم (میرترابی و خاوری‌نژاد، ۱۳۹۳). برپایه برآورد آماری ایالات متحده، ایران در میان ۷۲ کشور در حال توسعه، رتبه سوم را به لحاظ فرار مغزها داشته و ایالات متحده، مقصد اصلی نخبگان است. طبق گزارش صندوق بین‌المللی پول، سالانه ۱۸۰۰۰۰ متخصص مهاجرت می‌کند. به‌طورکلی ۱۲/۷ درصد از دانش‌آموختگان به دلیل بیکاری، به فکر مهاجرت به کشوری با زندگی و درآمد بالا هستند (وگلمند و همکاران، ۲۰۲۱، ۲). مهاجرت نخبگان، توجه جهانی را به خود جلب کرده است؛ زیرا، پیامدهای گسترده و شدیدی برای کشورهای کمتر توسعه یافته دارد (وکلی و مبینی، ۲۰۲۳، ۷۱۵). برپایه گزارش بانک جهانی، ایران سالانه ۵۰ میلیارد دلار را به دلیل خروج نخبگان خود از دست می‌دهد (راغب علی، ۱۴۰۳). این رقم تنها بخشی از خسارت مستقیم اقتصادی این پدیده را نشان می‌دهد و هزینه‌های غیرمستقیم ناشی از توقف چرخه نوآوری و تولید علم، بسیار فراتر از این برآوردهاست. گزارش‌ها و آمارهای مربوط به مهاجرت نخبگان از ایران حاکی از افزایش تمایل نخبگان به مهاجرت پس از دوران کرونا است (راغب علی، ۲۰۲۴).

پدیده «فرار مغزها» یا مهاجرت نخبگان، در دهه‌های اخیر به یکی از چالش‌های ساختاری و راهبردی نظام‌های ملی، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران تبدیل شده است. این پدیده که به‌ظاهر به‌عنوان یک جریان فردی و داوطلبانه از تخصص‌های تحصیل‌کرده به‌سوی بازارهای کار پیشرفته‌تر و محیط‌های علمی-تحقیقاتی مطلوب‌تر تعریف می‌شود، در واقع، ریشه در عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، و اجتماعی عمیقی دارد که نشان‌دهنده موانع داخلی موجود در برابر حفظ و به‌کارگیری سرمایه‌های انسانی باکیفیت است. ایران، با

داشتن جمعیتی جوان، نسبتاً تحصیل کرده، و دارای قابلیت‌های علمی و فناوری قابل توجه، در طول دو دهه گذشته، شاهد خروج گسترده نخبگان علوم پایه، مهندسی، پزشکی، و علوم انسانی بوده است که به گونه‌ای مستقیم بر ظرفیت نوآوری، رشد اقتصادی، و امنیت ملی تأثیر گذاشته است. از دیدگاه جامعه‌شناسی، مهاجرت نخبگان، تنها یک تصمیم فردی نیست، بلکه نتیجه تعامل پیچیده بین عوامل سطح کلان (مانند سیاست‌های اقتصادی، وضعیت اجتماعی، تحریم‌ها، و مسائل بین‌المللی) و عوامل خرد (از جمله شبکه‌های اجتماعی، انتظارات خانوادگی، هویت فرهنگی، و تجربه‌های شخصی از نابرابری و تبعیض) است. پژوهش‌های تجربی (میدانی) داخلی انجام‌شده در فاصله زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۳ با مراجعه به منابع علمی (نورمگز، مگ ایران، ایران‌داک، و پایگاه علمی جهاد دانشگاهی) نشان می‌دهد که واقعیت اجتماعی «مهاجرت نخبگان»، دغدغه اصلی پژوهشگران و سیاستمداران بوده و این مسئله، پدیده‌ای تک‌بعدی نبوده و شاخص‌های گوناگونی بر آن تأثیر گذاشته است. با وجود حجم انبوه پژوهش‌ها (۵۹ سند علمی) آنچه مهاجرت نخبگان را به یک مسئله اجتماعی تبدیل می‌کند، نبود یک پایگاه دانش یکپارچه و نظام‌یافته درباره علل و زمینه‌های مهاجرت نخبگان ایرانی است. در طول سه دهه اخیر، پژوهش‌های پرشماری (از جمله ۵۹ مطالعه کمی و کیفی) در دانشگاه‌های ایران انجام شده است، اما هرکدام از آن‌ها به یک عامل محدود توجه کرده و هیچ‌یک نتوانسته‌اند الگویی ارائه دهند که هم‌زمان تأثیر زمینه‌های جامع (اجتماعی، فرهنگی، روانی، اقتصادی، و سیاسی) را بر قصد یا اقدام به مهاجرت نخبگان نشان دهد. براین اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «مهم‌ترین زمینه‌های مهاجرت نخبگان دانشجویی ایرانی در سه دهه اخیر چه بوده است؟»

۱. پیشینه پژوهش

وگامونیوز^۱ و همکاران (۲۰۲۵)، در پژوهشی با عنوان «تعیین‌کننده‌های فرار مغزها و نقش شهروندی در مهاجرت نخبگان» نشان داده‌اند که مهاجرت نخبگان، تحت تأثیر شش متغیر کلیدی نابرابری اقتصادی، کیفیت خدمات عمومی، مداخلات خارجی، پاسخ‌گویی نهادی، حاکمیت قانون، و ثبات سیاسی است.

1. Vega-Muñoz

علی اف و قاسموف^۱ (۲۰۲۳)، در پژوهشی با عنوان «خدمات عمومی، رضایت از زندگی، و قصد مهاجرت نخبگان: شواهدی از آذربایجان» نشان داده‌اند که ادراک مثبت از خدمات عمومی (آموزش، بهداشت، زیرساخت) و رضایت کلی از زندگی، قصد مهاجرت نخبگان را به گونه‌ای معنادار کاهش می‌دهد. در مقابل، نابرابری اقتصادی و ناکارآمدی نهادی، انگیزه مهاجرت را افزایش می‌دهد.

ژانگ^۲ و همکاران (۲۰۲۴)، در پژوهشی با عنوان «امکانات شهری، مقرون به صرفه بودن مسکن، و جذب استعدادها» نشان داده‌اند که امکانات شهری (فرهنگی، آموزشی، تفریحی) و مقرون به صرفه بودن مسکن، عوامل کلیدی جذب و حفظ نخبگان در مناطق شهری هستند. در مقابل، هزینه بالای زندگی و فشارهای رقابتی شدید، انگیزه مهاجرت داخلی و بین‌المللی نخبگان را افزایش می‌دهد.

نتایج پژوهش سیمپلیس^۳ (۲۰۲۱) با عنوان «عوامل تعیین‌کننده مهاجرت متخصصان سلامت در آفریقا» نشان می‌دهد که فساد نهادی، بی‌ثباتی سیاسی، و کمبود فرصت‌های شغلی، مهم‌ترین عوامل اقتصادی-سیاسی مؤثر بر مهاجرت نخبگان سلامت در کشورهای آفریقایی هستند.

پتو و کانل (۲۰۲۳) نیز در پژوهشی با عنوان «خانواده اقیانوسیه ما: قهرمانان، مهمانان، کارگران، یا طبقه آسیب‌پذیر؟» نشان داده‌اند که نبودن سیاست‌های حمایتی مناسب، ممکن است به فرار مغزها و تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای منجر شوند. یافته‌های این پژوهش بر نیاز به مداخلات سیاستی هدفمند در راستای حذف ریشه‌های مهاجرت، مانند بی‌ثباتی اقتصادی، کمبود فرصت‌ها، و ضعف خدمات عمومی در کشورهای جزیره‌ای اقیانوسیه تأکید دارند.

داده‌های مربوط به پژوهش‌های داخلی انجام‌شده درباره مهاجرت نخبگان و عوامل مؤثر بر آن در جدول شماره (۱) به اختصار ارائه شده است.

1. Aliyev & Gasimov
2. Zhang
3. Simplice

جدول شماره (۱). خلاصه پژوهش‌های فراترکیب

نویسندگان	روش نمونه‌گیری	رشته تحصیلی نویسندگان	گروه مورد بررسی	روش پژوهش	نوع سند علمی	محل تحقیق	سطح اجرا
رحمانی (۱۴۰۴)	تعمدی	علوم تربیتی	دانشجویان دانشگاه رازی کرمانشاه	کمی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	کرمانشاه	استانی
متقی و همکاران (۱۴۰۴)	هدفمند و گلوله‌برفی	مدیریت / آینده‌پژوهی	خبرگان و نخبگان دانشگاهی	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
بیات و عرفانی‌فر (۱۴۰۴)	ترکیبی (هدفمند و تصادفی)	علوم سیاسی	خبرگان و نخبگان علمی-صنعتی	ترکیبی (کمی-کیفی)	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
رجبی (۱۴۰۴)	طبقه‌ای متناسب	جامعه‌شناسی	دانشجویان دانشگاه شیراز	کمی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	شیراز	استانی
کریمی (۱۴۰۴)	هدفمند	علوم ارتباطات	کاربران ایرانی ایکس (توییتر) و متخصصان مهاجرت	کیفی (تحلیل محتوا)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
انصاری چمرودی (۱۴۰۳)	تصادفی طبقه‌بندی شده	علوم اجتماعی	نخبگان تحصیل کرده ایرانی	کمی (پیمایش)	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
اسماعیلی و محمودیان (۱۴۰۳)	هدفمند	علوم اجتماعی	خبرگان	کمی (مقایسه زوجی)	مقاله پژوهشی	دانشگاه شیراز	استانی
پاداشی اصل و همکاران (۱۴۰۳)	هدفمند	علوم اجتماعی	زنان	کیفی	مقاله کنفرانسی	آمریکا	فراملی
چم آسمانی و همکاران (۱۴۰۳)	هدفمند	مدیریت	داده	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
عیلامی (۱۴۰۳)	هدفمند	علوم اجتماعی	نخبگان	کیفی و کمی	رساله دکترا	ایران	ملی
فرهادی (۱۴۰۳)	خوشه‌ای	اقتصاد	داده	کیفی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	کرمانشاه	استانی
نصرتی (۱۴۰۳)	هدفمند	علوم اجتماعی	داده	کیفی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
نعمت‌الله (۱۴۰۳)	تمام شمار	اقتصاد	هیئت علمی	کمی	مقاله پژوهشی	تبریز	استانی
نعمت‌زاده گنابی (۱۴۰۳)	تعمدی	علوم سیاسی	دانش آموزان	کیفی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	تهران	استانی
ابراهیمی لاریمی (۱۴۰۲)	تصادفی	علوم اجتماعی	دانش آموزان متوسطه	کمی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مازندران	استانی
آقابراهیمی (۱۴۰۲)	هدفمند	اقتصاد	داده	کیفی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
آقایور (۱۴۰۲)	خوشه‌ای	علوم اجتماعی	دانش آموختگان علوم انسانی	کمی	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
پاداشی اصلی (۱۴۰۲)	هدفمند	علوم اجتماعی	داده	کیفی	رساله دکترا	آمریکا	فراملی

استانی	چرداول ایلام	مقاله پژوهشی	کیفی و کمی	نخبگان	اقتصاد	هدفمند	جمشیدی و همکاران (۱۴۰۲)
استانی	شیراز فارس	پایان نامه کارشناسی ارشد	کمی	دانشجویان	اقتصاد	خوشه‌ای	فهیم‌پور (۱۴۰۲)
استانی	تهران	مقاله پژوهشی	کمی	کارشناسان و ورزشکاران	علوم اجتماعی	در دسترس	کرمی و همکاران (۱۴۰۲)
ملی	ایران	پایان نامه کارشناسی ارشد	کیفی	داده	علوم اجتماعی	هدفمند	گوهری داناپور (۱۴۰۲)
ملی	ایران	مقاله کنفرانسی	کیفی	نخبگان	علوم اجتماعی	هدفمند	بزرگ‌زاد (۱۴۰۱)
استانی	تهران	مقاله کنفرانسی	کمی/کیفی	نخبگان پزشکی	روانشناسی	هدفمند	خوانی و حسینی (۱۴۰۱)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	داده	علوم اجتماعی	هدفمند	ملک‌پور افشار و همکاران (۱۴۰۱)
ملی	ایران	مقاله کنفرانسی	کمی/کیفی	نخبگان	علوم اجتماعی	تصادفی ساده	بزرگ‌زاد (۱۴۰۰)
استانی	کاشان	مقاله پژوهشی	کمی/کیفی	دانشجویان پایان نامه کارشناسی ارشد و دکترا	علوم اجتماعی	هدفمند	حیدری سورجانی و فلاحی (۱۴۰۰)
استانی	تهران	مقاله پژوهشی	کمی/کیفی	دانشجویان	جامعه‌شناسی	تصادفی	خلیل حسینی و همکاران (۱۴۰۰)
استانی	تهران	مقاله کنفرانسی	کمی/کیفی	ورزشکاران	علوم اجتماعی	تصادفی ساده	فایقی (۱۴۰۰)
ملی	ایران	مقاله کنفرانسی	کمی/کیفی	شهروندان	مدیریت	هدفمند	معماری و همکاران (۱۴۰۰)
ملی	ایران	مقاله کنفرانسی	کیفی	داده	تاریخ	هدفمند	مفتخری و همکاران (۱۴۰۰)
استانی	تهران	مقاله پژوهشی	کیفی	کارکنان	جامعه‌شناسی	هدفمند	بزرگ‌زاد و همکاران (۱۳۹۹)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	نخبگان	علوم سیاسی	هدفمند	پریزاد و همکاران (۱۳۹۹)
ملی	ایران	پایان نامه کارشناسی ارشد	کمی/کیفی	نخبگان	جامعه‌شناسی	هدفمند	شجاعی (۱۳۹۹)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	داده	علوم سیاسی	هدفمند	نیکوبه و همکاران (۱۳۹۹)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	ورزشکاران	مدیریت	هدفمند	باقری و همکاران (۱۳۹۸)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	کارشناسان	جامعه‌شناسی	هدفمند	بزرگ‌زاد و همکاران (۱۳۹۸)
ملی	ایران	مقاله پژوهشی	کیفی	داده	علوم سیاسی	هدفمند	منوریان و همکاران (۱۳۹۸)
استانی	زابل	پایان نامه کارشناسی ارشد	کیفی	داده	علوم اجتماعی	هدفمند	سالاری (۱۳۹۷)
استانی	تهران	پایان نامه کارشناسی ارشد	کمی/کیفی	دانشجویان	روانشناسی	تصادفی طبقه‌ای	سلیمی (۱۳۹۷)
استانی	سمنان	مقاله پژوهشی	کمی/کیفی	دانشجویان	روانشناسی	تصادفی	شهریاری پور و

همکاران (۱۳۹۶)	طبقه‌ای	روانشناسی	نخبگان علمی	کمی/کیفی	رساله دکترا	ایران	ملی
شهریاری پور (۱۳۹۶)	هدفمند	روانشناسی	نخبگان علمی	کمی/کیفی	رساله دکترا	ایران	ملی
عسگری و بادیا (۱۳۹۶)	هدفمند	علوم اجتماعی	نخبگان	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
ذوالقدر و سیزواری (۱۳۹۵)	هدفمند	علوم سیاسی	نخبگان	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
توکل و عرفان منش (۱۳۹۴)	هدفمند	جامعه‌شناسی	نخبگان	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
جانعلی زاده و همکاران (۱۳۹۴)	هدفمند	جامعه‌شناسی	نخبگان	کیفی	مقاله پژوهشی	مازندران	استانی
عزیزی و همکاران (۱۳۹۳)	هدفمند	علوم اجتماعی	استادان	کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی
علی پور (۱۳۹۳)	تصادفی	علوم اجتماعی	شهروندان	کمی/کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	بندرعباس	استانی
پوریوسفی (۱۳۹۲)	تصادفی	علوم اجتماعی	فارغ التحصیلان	کمی/کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
کلاهدوزان (۱۳۹۲)	هدفمند	علوم اجتماعی	نیروی کار	کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
مقصودی (۱۳۹۲)	هدفمند	اقتصاد	داده	کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
صدرا (۱۳۹۰)	تصادفی	جامعه‌شناسی	دانشجویان	کمی/کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
شریفی قادری (۱۳۸۹)	طبقه‌ای	علوم اجتماعی	پایان نامه کارشناسی ارشد	کمی/کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	تهران	استانی
قلی پور و روشندل (۱۳۸۹)	هدفمند	علوم سیاسی	دانشجویان	کیفی	مقاله پژوهشی	تهران	استانی
معافی (۱۳۸۸)	هدفمند	اقتصاد	داده	کیفی	پایان نامه کارشناسی ارشد	ایران	ملی
نامدارپور (۱۳۸۷)	تصادفی طبقه‌ای	مدیریت	دانشجویان	کمی	پایان نامه کارشناسی ارشد	تهران	استانی
سجادی نایینی (۱۳۸۶)	تصادفی	جامعه‌شناسی	پایان نامه کارشناسی ارشد	کمی	پایان نامه کارشناسی ارشد	تهران	استانی
حاجی یوسفی و بهمرد (۱۳۸۵)	تصادفی	علوم سیاسی	دانشجویان و استادان	کمی	مقاله پژوهشی	ایران	استانی
علاءالدینی و همکاران (۱۳۸۴)	تصادفی	پزشکی	پزشکان	کمی/کیفی	مقاله پژوهشی	ایران	ملی

۲. چارچوب نظری پژوهش

- مهاجرت نخبگان: مهاجرت به معنای تحرک انسان در سطح جغرافیایی با قصد و تعمد قبلی است و به مهاجرت نخبگان و متخصصان، فرار مغز می‌گویند. هدف اصلی این مهاجرت،

ترک مبدأ و استقرار در مقصد است (لاول^۱ و همکاران، ۲۰۰۴). برای مهاجرت نخبگان^۲، معادل‌های گوناگونی از جمله فرار مغزها^۳، بر باد دادن مغزها، و مهاجرت صلاحیت‌ها^۴ را بکار برده‌اند. در مقابل فرار مغزها هم دو اصطلاح مبادله مغزها^۵ و گردش مغزها^۶ رایج است (میتن^۷، ۲۰۲۳، ۳۷۷).

• نظریه نظام جهانی والرش‌تاین: نظریه مرکز-پیرامون، نشان‌دهنده توسعه نامتوازن کشورهای صنعتی و در حال توسعه است. والرش‌تاین، کشورها را برحسب درجه توسعه‌یافتگی و میزان وابستگی اقتصادی آن‌ها در سه گروه مرکز، نیمه‌پیرامون، و پیرامون^۸ دسته‌بندی کرده است. برپایه این پارادایم، کشورهای پیرامون (کم‌توسعه) به دلیل جذب نخبگان‌شان از سوی مرکز و سرمایه‌داری، منزوی مانده‌اند (ردنوجیک و بیک^۹، ۲۰۲۰، ۹). «توسعه» به چهار عامل اساسی سرمایه، نیروی انسانی، مواد خام، و دانش فنی وابسته است که کشورهای پیرامونی از این چهار مورد، عمدتاً مواد خام را در اختیار دارند. در این کشورها، انباشت سرمایه وجود ندارد و برای سرمایه‌گذاری، دست‌به‌دامان کشورهای مرکز می‌شوند (گرویزارد و لال^{۱۰}، ۲۰۰۶، ۱۱۷). نکته اساسی نظریه مرکز-پیرامون که محور مهاجرت نخبگان را تعیین می‌کند، احساس محرومیت نسبی (اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، و اقتصادی) در مقایسه با مرکز است. برپایه نظریه محرومیت نسبی، افراد برای رفع محرومیت خویش از امکانات مادی و معنوی، دستیابی به کیفیت زندگی بهتر، و ارتقای منزلت رفاهی و اجتماعی خود در مقصد اقدام به مهاجرت می‌کنند. درآمد بالاتر و جاذبه‌های کشورهای مقصد (عوامل کششی)، دافعه‌های کشور مبدأ (عوامل فشار)، تحولات جهانی، و عوامل فردی و خانوادگی بیشترین تأثیر را بر مهاجرت نخبگان داشته‌اند. فرار مغزها در ایران تاحدی ناشی از اقناع بیرونی (عوامل کششی کشورهای

1. Lowell
2. Elites Migration
3. Brain Drain
4. Brain Waste
5. Brain Circulation
6. Brain Gain
7. Metin
8. Core Countries, "Semi-Peripheral" and "Peripheral"
9. Radonjic & Mirjana
10. Groizard & Lull

توسعه یافته) و نارسایی‌های داخلی (عوامل فشار) بوده است (وکلی و مبینی^۱، ۲۰۲۳، ۷۱۵). تصمیم به مهاجرت نخبگان، نتیجه تعاملی بین عوامل کلان ساختاری (وضعیت نظام جهانی و الگوهای نابرابر توسعه) و عوامل خرد (انگیزه‌های فردی و شبکه‌های اجتماعی) است؛ اما ایدئولوژی‌های نئولیبرال و سیاست‌های مهاجرتی کشورهای مرکز، به گونه‌ای نظام‌مند با تسهیل فرایند جذب نخبگان، جریان‌های فرار مغزها را از پیرامون به مرکز بازتولید می‌کنند و آن را به عنوان یک «انتخاب طبیعی» در بازار جهانی کار بازنمایی می‌نمایند.

براساس نظریه نظام جهانی، فرار مغزها در نتیجه ساختار منظم نابرابری در تقسیم کار جهانی رخ می‌دهد (والرشتاین، ۱۹۷۴). کشورهای مرکز، نه تنها امکانات پژوهشی پیشرفته و فرصت‌های شغلی به مراتب جذاب‌تری را در اختیار دارند، بلکه از طریق سیاست‌های مهاجرتی گزینشی، بورس‌های تحصیلی هدفمند، و نظام‌های جذب نخبگان، ساختاری را ایجاد کرده‌اند که پیوسته نیروی انسانی ماهر را از پیرامون به سوی خود می‌کشد. کشورهای مرکز نه به طور تصادفی، بلکه با طراحی و برنامه‌ریزی آگاهانه، نهادهای خود را در خدمت جذب حداکثری نخبگان پیرامون قرار داده‌اند. نکته محوری دیگر این است که تأثیرگذاری کشورهای مرکز بر جریان‌های مهاجرت نخبگان، محدود به عوامل کششی نیست. کشورهای مرکز از طریق «بازنمایی زندگی بهتر»، تصویر مطلوبی از کیفیت زندگی، آزادی‌های مدنی، و فرصت‌های حرفه‌ای در آن کشورها را در میان نخبگان پیرامون ترویج می‌کنند. تداوم چنین مهاجرتی از مبدأ به مقصد، سبب تولید نابرابری اقتصادی و فاصله اجتماعی میان کشورهای صنعتی، در حال توسعه، و کم توسعه می‌شود.

۳. نقد و نوآوری پژوهش

پژوهش‌های پیشین در حوزه مهاجرت نخبگان در ایران بیشتر بر رویکردهای تک‌عاملی یا محدود به حوزه‌های خاصی مانند حوزه اقتصادی، اجتماعی، یا فرهنگی متمرکز بوده و کمتر به تحلیل جامع و یکپارچه این پدیده با در نظرگیری همه ابعاد و تعامل آن‌ها پرداخته‌اند. بسیاری از این پژوهش‌ها فاقد چارچوب نظری قوی برای تبیین ریشه‌های ساختاری پدیده بوده و اغلب به ارائه فهرستی از عوامل، بدون تحلیل نظام‌مند روابط بین آن‌ها، بسنده کرده‌اند. همچنین، شکاف روش‌شناختی در ترکیب و سنتز نظام‌مند یافته‌های پراکنده پژوهش‌های پیشین، آشکارا احساس می‌شود. در این راستا،

1. Vakili & Mobini

نوآوری اصلی پژوهش حاضر در چند محور قابل برجسته‌سازی است. نخست، بهره‌گیری از روش مرور نظام‌مند و فراترکیب برپایه الگوی نظری سندلوسکی و باروسو^۱ (۲۰۰۷)، امکان ترکیب، تحلیل، و سنتز یافته‌های ۵۹ مطالعه کیفی، کمی، و ترکیبی در یک بازه زمانی طولانی (۱۴۰۴-۱۳۸۴) را فراهم کرده است و این رویکرد، تصویر جامع و عمیق‌تری از پدیده ارائه می‌دهد که در مطالعات پیشین امکان‌پذیر نبود؛ دوم، استفاده از «نظریه نظام جهانی والرش‌تاین» به عنوان چارچوب تحلیلی کلان، این پژوهش را قادر کرده است تا پدیده مهاجرت نخبگان را نه تنها به عنوان یک مسئله داخلی، بلکه به عنوان پیامدی ساختاری از روابط نابرابر در نظام جهانی و تعامل پیچیده عوامل دافعه داخلی (پیرامون) و جاذبه خارجی (مرکز) تحلیل کند؛ سوم، ارائه تحلیل جامعی که در آن عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و سیاسی نه به گونه‌ای جداگانه، بلکه در تعامل با یکدیگر و در چارچوب نظری مرکز-پیرامون بررسی شده‌اند.

۴. روش پژوهش

روش به کاررفته برای انجام پژوهش حاضر، روش مرور نظام‌مند فراترکیب پژوهش‌ها برپایه الگوی نظری سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۷) است. فاصله زمانی پژوهش از سال ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ است که ۵۹ سند نهایی (حجم نمونه) از مجموع ۱۱۴ سند گردآوری شده مربوط به این دوره زمانی (جامعه آماری)، برپایه ملاک ورود و خروج به روش هدفمند، وارد فاز تحلیل و ارزیابی شدند. ملاک‌های ورود پژوهش‌ها، دربردارنده موضوع مرتبط با مهاجرت نخبگان، انتشار در بازه زمانی مشخص، انجام پژوهش در ایران یا درباره نخبگان ایرانی، دسترسی به متن کامل، داشتن روش پژوهش مشخص، و ارائه یافته‌های تجربی بود. ملاک‌های خروج نیز مطالعات مقالات نظری و مروری بدون داده میدانی، مطالعات فاقد روش پژوهش شفاف، و پژوهش‌های تکراری با داده‌های یکسان در نظر گرفته شد. مراحل انجام پژوهش در هفت گام (نخست، تدوین پرسش پژوهش با محوریت شناسایی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان ایرانی؛ دوم، جست‌وجوی نظام‌مند در پایگاه‌های علمی معتبر با کلیدواژه‌های مشخص؛ سوم، ارزیابی کیفیت مطالعات با استفاده از چک‌لیست استاندارد؛ چهارم، تحلیل و استخراج نظام‌مند یافته‌ها، مفاهیم، و مضامین؛ پنجم، کیفیت‌بخشی و کنترل از طریق بازبینی و واریسی؛ ششم، تلفیق یافته‌ها با ادغام و دسته‌بندی مضامین استخراج‌شده و شناسایی مضامین اصلی و

1. Sandelowski and Barroso

فرعی؛ و هفتم، ارائه نتایج نهایی در قالب جدول اجرا شد.

۵. تحلیل تجربی

در این بخش به مهم‌ترین یافته‌های پژوهش برپایه روش مرور نظام‌مند پژوهش‌ها، اشاره شده است.

۱-۵. زمینه اجتماعی

جدول شماره (۱) ساختارهای کلان جامعه و تأثیر آن بر انگیزه مهاجرت را بررسی کرده است. عواملی همچون آنومی، کاهش سرمایه اجتماعی، تبعیض‌های اجتماعی، و افت کیفیت زندگی، با ایجاد احساس ناامنی و نارضایتی عمیق، بستر اجتماعی لازم را برای تصمیم‌گیری نخبگان به‌منظور ترک کشور فراهم می‌کنند.

جدول شماره (۲). زمینه اجتماعی

مقوله اصلی	مفاهیم خرد
۱. آنومی اجتماعی	الف) ناکامی اجتماعی محرومیت نسبی، سرخوردگی اجتماعی، موانع ترقی و رشد حیات اجتماعی، محدودیت‌ها در فضای اجتماعی، وجود موانع کنکور، موانع و محدودیت شغلی و استخدام، احساس ناامیدی از آینده شغلی-کاری، شکست در اهداف اجتماعی، موانع تجاری‌سازی ایده‌ها، عدم امنیت در جامعه، فضای ارتباطی مبهم، عدم اطمینان از آینده، نبود شایسته‌سالاری، عدم رضایت از سطح زندگی، عدم امنیت شغلی
	ب) احساس بی‌هنجاری اجتماعی احساس ناامنی از آینده، چشم‌انداز نامطلوب آینده، عدم اطمینان از آینده، نداشتن امید به آینده شغلی، ترس از ماندن، ناامیدی دانشگاهیان، بی‌سازمانی اجتماعی، عدم احساس مؤثر بودن در پیشرفت مملکت، الگوهای رفتاری تحمیل شده، ضعف امنیت جانی و فکری متخصصان، وجود فشارهای اجتماعی و فرهنگی برهم‌خوردگی نظام اجتماعی، بی‌نظمی عمیق، شرایط بحرانی حاکم در جامعه ایران، نابسامانی اجتماعی، پارتی‌بازی، کاهش امیدواری اجتماعی
۲. افت سرمایه اجتماعی	رواج بی‌اعتمادی، کاهش سرمایه اجتماعی، فقدان مشارکت نهادینه‌شده و پایدار، ضعف ملی‌گرایی، عدم انسجام اجتماعی، ضعف اعتماد اجتماعی، کاهش تعلق اجتماعی، نداشتن وابستگی سرزمینی، روابط اجتماعی متزلزل
۳. نارضایتی اجتماعی	نارضایتی اجتماعی-اقتصادی، عدم رضایت شغلی، نگرش انتقادی به شرایط کنونی و آتی جامعه، نارضایتی از شرایط خانوادگی، عدم رضایت از شرایط اجتماعی، احساس ناامیدی در مورد آینده خود، کاهش وابستگی به وطن، عوامل معنوی، عدم پیش‌بینی آینده، تعلقات فردی، ارزیابی از وضعیت خارج کشور، ارزیابی وضعیت داخل کشور، تجربه خارجی و قابلیت‌های فردی، نداشتن آینده مطمئن، ضعف امنیت روانی، تبعیض اجتماعی، چشم‌انداز نامطلوب آینده و عدم تمایل به جلوگیری از این پدیده، سطح پایین رضایت شغلی، محیط‌های نامناسب کاری، عدم امنیت شغلی، ضعف امنیت اجتماعی، وجود تبعیض اجتماعی، کاهش حس وطن‌دوستی، افت احساس تعلق به سرزمین، سرخوردگی، محرک‌های اجتماعی، میل به رشد آموزشی، فقدان امید به آینده، و شوک فرهنگی
۴. تبعیض و نابرابری اجتماعی	تبعیض جنسیت، فقدان فرصت‌های شغلی، احساس وجود تبعیض، نابرابری اجتماعی، نابرابری فرصت‌های اجتماعی، نابرابری‌های اجتماعی، اختلاف سطح زندگی و نابرابری ارزش دلار و ریال، فساد و تبعیض، تبعیض‌های قومی-مذهبی، تبعیض‌های اجتماعی-نژادی، فرصت‌های نابرابر، آزار و اذیت نخبگان
۵. کیفیت زندگی پایین	نبودن امکانات پیشرفته پزشکی و بهداشتی، تسهیلات و رفاه علمی ضعیف، کیفیت زندگی کاری پایین، فقدان تسهیلات مناسب اقتصادی، خدمات رفاهی و اجتماعی کم و موقتی، امکانات نامناسب رفاهی، مشکل مسکن و وسیله نقلیه نامناسب، هزینه‌های بالای زندگی، کمبود امکانات زندگی، کیفیت زندگی بهتر در مقابل کیفیت زندگی پایین، کیفیت خدمات بهداشتی پایین، نابرابری سلامت اجتماعی، کیفیت پایین امکانات آموزشی

۵-۲. زمینه فرهنگی

این جدول بر نابهنجاری‌های محیط علمی و عمومی تمرکز دارد؛ به گونه‌ای که ضعف اخلاق کاری، دافعه نظام آموزشی، سلطه سبک زندگی غربی، و کاهش منزلت دانش، در کنار جذابیت‌های فرهنگی و علمی کشورهای مقصد، شکاف عمیقی میان انتظارات نخبگان و واقعیت‌های موجود ایجاد می‌کند و سبب گریز نخبگان می‌شود.

جدول شماره (۳). زمینه فرهنگی

مقوله اصلی	مفاهیم خرد
۱. سرمایه علمی منفی	کاهش مشارکت نخبگان در اداره زندگی و جامعه، عدم مشارکت هیئت علمی، فقدان حمایت اجتماعی از حقوق پژوهشگران، تغییر روابط و مناسبات اجتماعی در نهاد علمی، کاهش مشارکت مجامع علمی، تعامل یک‌سویه علمی، شبکه علمی سواری مجانی، مشارکت ندادن اصحاب اندیشه در تصمیم‌گیری‌های کلان، ناهنجاری‌های علمی، خصوصیت قومی و ملی در نظام دانشگاهی، احساس بیگانگی در محیط علمی، تعارض بین استادان و گروه علمی، انزجار علمی
۲. اخلاق و فرهنگ کاری ضعیف	فرهنگ کاری ناکارآمد، بی‌ارزشی زمان و ساعت کاری، فقدان کارآفرین، عدم تمایل به جدیت شغلی در نهادهای علمی و اداری، ضعف فرهنگ تلاش، عدم نیاز دولت به بخش خصوصی برای خلاقیت شغلی، بی‌توجهی دولت به بخش تولید و کارآفرینی، تعارض رفتارها با اخلاق کار، ناشایستگی و روابط ناسالم کاری، کم‌اهمیتی تفکر خلاق در جامعه، فقدان وجدان کاری و فرهنگ حرفه‌ای
۳. دافعه نظام آموزشی	تبعیض تحصیلی، تبعیض در استخدام و امکانات شهری، عدم تمایل جوانان بومی به تحصیلات دانشگاهی، ناراضی‌ت از دانشگاه، نظام آموزشی اقتباسی، تهاجم فرهنگ غربی به نظام دانشگاهی، رشد قارچ‌گونه مراکز دانشگاهی، نبود برنامه‌ریزی پیوسته در مورد نخبگان، احساس انفعال در نخبگان، توزیع جغرافیایی ناهمگون نهادهای دانشگاهی، اشباع و تورم رشته‌ها، بی‌توجهی به علم و دانش، فقدان تشکّل و اتحادهای کارآمد، به‌حاشیه راندن نخبگان، رابطه مجوری به‌جای ضابطه‌محوری، کمبود فرصت‌های مطالعاتی، به‌روز نبودن نظام آموزشی، تکراری و قدیمی بودن محتوای آموزشی دانشگاه، ناهماهنگی بین سازمان‌های متولی امور نخبگان، ضعف توسعه شبکه‌های دانشگاهی، فقدان سازوکار نظارت بر طرح‌های پژوهشی، ضعف ارتباط با مراکز تحقیقاتی بین‌المللی، نهادینه نبودن علم در جامعه، بازار کار اشباع‌شده، نبود فرصت بروز استعدادها، فرصت شغلی بیشتر در مقصد، گرایش به سبک زندگی متفاوت، پایین بودن درآمد، عدالت و فرصت ترقی در مقصد، توانایی رقابت در عرصه جهانی، مقام پایین پژوهشگران علمی، عدم همسویی با عقاید جامعه، ناکارآمدی استادان و به‌روز نبودن آن‌ها، عدم خودکوفایی اجتماعی، شرایط کاری سخت در مبدأ، میدان ندادن به فرصت رشد به اعضای هیئت علمی، سطح پایین علمی دانشگاه و مدرسان، بی‌توجهی به پژوهش در دانشگاه‌ها، ضعف نظام آموزشی-علمی و پژوهشی؛ ضعف حقوق مالکیت فکری، وجود فرهنگ مهاجرت، فشارهای شغلی و تحصیلی، تنگناهای نظام آموزشی، بحران در مدیریت نخبگان، بی‌توجهی به اعزام اعضای هیئت علمی به دوره‌های آموزشی پیشرفته، عدم اعطای بورس‌های کوتاه‌مدت.
۴. جذابیت فرهنگی مقصد	جایگاه اجتماعی نخبگان در مقصد، تمایل به زندگی مدرن، دسترسی به امکانات، اعتبارات و تسهیلات بالای پژوهشی، توجه اجتماعی به ارزش فعالیت‌های علمی، وجود تسهیلات لازم برای پژوهش، رعایت شایسته‌سالاری، فرصت ادامه تحصیل، ارتقای رشد علمی و حرفه‌ای، ارتباط بهتر تخصصی با نیاز جامعه خارجی، جاذبه‌های بهتر فرهنگی و علمی برای زندگی، جاذبه فناوری علمی، فضای مناسب تحقیق، استقلال دانشگاه‌ها، امکان ادامه تحصیل، انجام آسان پژوهش، فضای علمی مناسب، اهمیت دادن به تلاش‌های علمی و پژوهشی، فضای اجتماعی علم و نظام آموزش عالی، صدور صلاحیت و گواهی قانونی و آسان از سوی کشور مقصد، دوره‌های آموزشی خارجی، مرکزگرایی در علم و پژوهش، یارانه آموزش و مشارکت بخش خصوصی، نظام آموزشی کارآمد، مهارت و تخصص کارفرمایان، دسترسی به فناوری علمی نوین، پیوند دوباره با دوستان خارج از کشور، کسب اقامت یا شهروندی در خارج و تحصیل در بهترین دانشگاه خارج، مزایای رفاهی بر نگرش بومیان و مهاجران نسبت به مهاجرت، توسعه پایدار متوازن در مقصد، توانمندسازی نخبگان علمی، تحرک بین‌المللی، حاکمیت و ارتقای قانون، تقویت ملی‌گرایی، رشد آموزش دانشگاهی، فراهم بودن زمینه‌های

تعامل صنعت و دانشگاه، پذیرش دانشجویان بین‌المللی و تعامل بین‌المللی دانشگاهی، ساختار دانشگاهی مطلوب در مقابل ساختار دانشگاهی نامطلوب، کیفیت آموزشی کشورهای مقصد، شرایط فرهنگی بهتر	
جامعه امن و بی‌اضطراب، جامعه چندملیتی و فرهنگی، ثبات وضع سیاسی، رفاه اجتماعی در خارج، کسب آسایش اجتماعی بهتر برای خود و خانواده، وجود فرصت‌های شغلی بهتر، امکانات مادی رفاهی بهتر برای زندگی، دسترسی به حقوق و دستمزد بیشتر، علاقه به زندگی در یک جامعه بدون تبعیض، وجود آزادی‌های فردی-سیاسی، علاقه به زندگی در محیط مدرن، احساس امنیت در خارج، تشویق دوستان و خانواده در کشور، تصور اجتماعی مطلوب از کشور مقصد، سبک زندگی در خارج، افزایش و بهبود وضعیت رفاه و توسعه انسانی، آزادی اقتصادی، مؤلفه قوانین مالی، بازار کار و تجارت در کشورهای توسعه‌یافته، فراهم بودن فرصت شغلی، فراهم بودن شرایط و امکانات لازم برای اشتغال، توزیع شغل براساس مهارت افراد، مناسب بودن درآمد افراد، دستیابی به وضعیت معیشتی بهتر، کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی، بالا بودن منزلت اجتماعی، ارزان‌تر شدن هزینه‌های حمل‌ونقل، توسعه سامانه‌های ارتباطی، آرامش سیاسی و اجتماعی، ناآشنایی با واقعیت غرب و امتیاز دانستن آن، آسودگی خیال در کشورهای پیشرفته، مسائل حرفه‌ای و تخصصی، تجربه زندگی در کشور پیشرفته و کسب علم، جاذبه‌های تحصیلی، برابری جنسیتی و امیدواری اجتماعی، ارزش بیشتر مدرک تحصیلی در کشور دیگر، شیوه حکمرانی و آزادی‌های مدنی و اجتماعی، کیفیت بالای زندگی و رفاه در مقصد، رشد و پیشرفت فردی، فرصتی برای استقلال علمی و آزادی عمل بیشتر	(ب) جاذبه زیستی-مدنی
تبعیض در استخدام، وجود تبعیض بین فرهیختگان در رتبه‌های تحصیلی و جذب در مراکز علمی، ناهمخوانی تخصص برخی از نخبگان با نیازهای جامعه، توزیع ناعادلانه امکانات علمی-پژوهشی بین نخبگان، توزیع ناعادلانه امکانات علمی در مناطق مختلف کشور، عدم شایسته‌سالاری علمی، انتصاب و ارتقا براساس سلاقی شخصی، تبعیض بین دانشجویان در نمره آموزشی و جذب دکتری، استفاده از روابط به‌جای ضوابط، کمبود امکان ادامه تحصیل در سطح تکمیلی، ضعف در شبکه ارتباطی و دیپلماسی علم و فناوری، نظام آموزشی کم‌کار و کم‌حافظه و خلافت‌زدا، نبود شرایط استعدادپروری، انتصابات غیرشایسته‌سالار، انباشت سرمایه انسانی و عدم مدیریت آن، بازاری شدن برون‌دادهای علمی، انتصاب اجتماعی ناشایست، عدم رعایت شایسته‌سالاری	۵. ضعف عدالت آموزشی
ضعف ارتباط مراکز علمی و صنعتی، فقدان نظام آموزشی کارآمد برای اشتغال‌زایی، فضای نامناسب دانشگاه‌های داخلی در کسب‌وکار، تعارض ارکان درسی با جامعه، گسترش کمی آموزش عالی و بی‌توجهی به توسعه، ناکارآمدی ساختار آموزش، عدم هماهنگی بین دانشگاه‌ها و شرکت‌ها، مسائل مربوط به عدم تحول محتوای علوم و رشته‌ها با شرایط روز جامعه، فقدان حمایت‌های مالی و اجتماعی از پژوهش‌های صنعتی، ناسامانی اداری، روشن نبودن جایگاه واقعی پژوهش و فقدان رشد فرهنگ تحقیق، نبود زمینه‌های پژوهشی متعدد در جامعه، فقدان ایده‌های جدید علمی در محیط آموزش و مقاومت در برابر آن، تکراری و قدیمی بودن محتوای آموزشی دانشگاه، ناهم‌آهنگی نیاز آموزشی با نیاز جامعه، سنتی بودن محیط آموزشی، ضعف در امکانات و تجهیزات علمی و پژوهشی، ارزش ندادن به نوآوری و ابتکار علمی، نبود فرصت ارتقای شغلی، اشباع بودن بازار کار	۶. ناکارآمدی صنعت و جامعه
بی‌توجهی به مهارت و لیاقت، ضعف کیفیت آموزشی و پژوهشی، سطح علمی پایین دانشگاه‌ها و مدرسان، بی‌توجهی به شأن علم و عالم، حیثیت پایین علم و علم‌جویان، کم‌رنگ شدن اهمیت معنوی و قداست دانشگاه، بی‌توجهی به کیفیت آموزش در دانشگاه‌ها، شیوع مدرک‌گرایی در کشور، نگرش مادی به علم، کیفیت پایین امکانات آموزشی، تصویر ذهنی نامطلوب از محیط و فضای علمی، نبود شرایط تحقیقاتی، نبود اعتبار منزلت تحقیق، عدم باور به کار علمی و پژوهشی، کم‌توجهی به نخبگان و بی‌توجهی به کرامت آن‌ها، عدم حمایت راهبردی از نخبگان، سخت بودن ارتباطات علمی با جهان، بی‌ارزش بودن علم در ایران، مشکلات علمی، ارتقای افراد بدون توجه به شایستگی، شکاف طبقاتی و سطح علمی پایین اساتید، ناکارآمدی نظام آموزشی، کم‌توجهی به علم و تحقیق، پایین بودن سطح توسعه علمی، فقدان تخصص‌گرایی، مشکلات زیرساخت‌های ارتباطی و فناوریانه دانشگاه و تحقیق، فقدان شایسته‌سالاری علمی، کم‌توجهی به شأن و ارزش علم، فقدان ایده‌های علم جدید در محیط آموزشی، ضعف نظام آموزشی، فضای تعامل و ارتباط بهسازی آموزش‌ها، ساختار آموزش و پژوهش معیوب، کیفیت ناکافی کارکرد آموزش، کیفیت ناکافی زیست‌بوم پژوهش، ناکارآمدی نظام نوآوری، ناکارآمدی نظام حکمرانی آموزش، مشکلات و موانع جذب و نگهداری نخبگان دانشگاهی، فرهنگ و فضای دانشگاهی نامناسب، کیفیت نامطلوب نظام آموزشی، کیفیت نامطلوب پژوهش، نظام ناکارآمد نگهداشت و توسعه شغلی اعضای هیئت علمی	۷. کاهش منزلت دانش و تحقیق

۷. آشفتگی فرهنگی	فشار عوامل فرهنگی و فکری، عقب‌ماندگی عمومی کشور، ضعف وطن‌دوستی و وطن‌پرستی، تبعیض مذهبی، محدودیت فرهنگی، سرخوردگی فرهنگی، قطع ارتباط فرهنگی و اعتقادی، تخریب میانی فکری توسط رسانه‌های خارجی، نبود ارتباطات اجتماعی و فرهنگی با خارج، بحران هویت و فرصت‌های فرهنگی پایین، فقدان تسهیلات مناسب فرهنگی، وجود برخی عناصر رفتاری نامناسب فرهنگی در جامعه (حسادت و بخل)، ضعف مدیریت علمی و فرهنگی در کشور، آشفتگی فرهنگی، چشم‌وهم‌چشمی، عدم احساس تعلق به وطن، قانون‌گریزی، فساد، شیوع رشوه و رانت علمی، برخورداری از امکانات علمی-تخصصی، بوروکراسی مخرب، ریاست انتصابی و حاکمیت مدیران سیاسی بر دانشگاه، بی‌اعتمادی تصمیم‌گیران اجرایی دانشگاه به پژوهشگران، میدان ندادن اعضای هیئت‌علمی برای رشد
۸. توسعه آگاهی فرهنگی جامعه	افزایش تعاملات علمی جهان، تحرک شدید طبقاتی، رشد حق انتخاب در زندگی اجتماعی، آگاهی اجتماعی-فرهنگی، توسعه روابط جهانی، مهاجرت و رفت‌وآمد برون‌مرزی، حاکمیت فرهنگ علمی، ارتباط بین‌بینش و دانش جهانی، مناسبات فرهنگی-اجتماعی علمی، پیشرفت شتابناک و حیرت‌انگیز دانش و فن، گسترش وسایل ارتباطی، مصرف کالاهای فرهنگی، استفاده از بورس تحصیلی، رسانه‌های جمعی، آسان بودن تعامل و همکاری جهانی، سبک زندگی بامهارت عصر جدید
۹. سلطه سبک زندگی غربی	آشنایی با فرهنگ لیبرالی غرب، نگرش‌ها و رفتارهای مردسالارانه در ایران، تسلط سبک زندگی سنتی و غلبه سیاست بر حوزه عمومی، چیرگی فرهنگ غربی بر فرهنگ ایرانی، عقب‌ماندگی کشور
۱۰. اهمیت پایین نیروی انسانی	بی‌توجهی به توسعه انسانی، عدم حمایت از نیروهای متخصص، بی‌توجهی به دانشگاهیان، عدم جذب متخصصان در نهادهای آموزشی، بالاترین تخصص علمی، فقدان معیارهای شایستگی در جذب نیرو، فقدان منزلت اجتماعی متفکران، عدم حمایت مالی از نخبگان، نادیده گرفتن حقوق انسانی

۳-۵. زمینه اقتصادی

جدول شماره (۴) شرایط مادی و معیشتی حاکم بر جامعه را بررسی کرده است؛ شرایطی مانند فشارهای اقتصادی شدید، تورم، بیکاری تخصصی، ضعف سرمایه‌گذاری در پژوهش و نابرابری درآمدی، امنیت مالی نخبگان را تهدید می‌کند. این ناامنی اقتصادی در تقابل با رفاه نسبی کشورهای مقصد، محرک قدرتمندی برای جست‌وجوی فرصت‌های شغلی و زندگی بهتر در خارج به‌شمار می‌آید.

جدول شماره (۴). زمینه اقتصادی

مقوله اصلی	مفاهیم خرد
۱. رفاه اقتصادی در مقصد	پس‌انداز بیشتر و کمک به خانواده در مقصد، افزایش بهره‌وری حمایت‌ها، شفافیت حمایت‌ها و رشد و افزایش بهره‌وری نخبگان، امکان رفع نیازهای مادی، جاذبه‌های اقتصادی، آینده شغلی بهتر و تغییر سطح زندگی، قیاس شرایط زندگی با امکانات موجود در کشور محل تحصیل و وضعیت زندگی پس از بازگشت احتمالی به کشور، یافتن شغل و درآمد بیشتر، رفع مشکلات اقتصادی، رضایت از شرایط اقتصادی جامعه مقصد، افزایش نرخ حقوق و دستمزد، دسترسی به فرصت‌های شغلی بهتر، تفاوت وضعیت رفاهی کشور مبدأ و مقصد، تعادل هزینه و درآمد
۲. فشارهای اقتصادی نخبگان	فرصت‌های شغلی کمتر، عدم تأمین مسکن نخبگان، مسائل معیشتی، میزان درآمد کم، عدم تعادل بین هزینه و درآمد، عقب‌ماندگی کشور، احساس ناامنی از آینده شغلی، عدم رضایت شغلی، عدم ثبات شغلی، عدم احساس امنیت شغلی، فقدان امنیت اقتصادی، کاهش درآمد خانواده، احساس عدم امنیت اقتصادی، مشکلات معیشتی-اقتصادی، هزینه سنگین آموزش در مقاطع مختلف تحصیلی، وضع اقتصادی نامناسب، عدم تعادل درآمد و هزینه، بیکاری
۳. ضعف سرمایه‌گذاری علمی	شدت تحریم‌ها علیه ایران، شرایط اقتصادی، تفاوت دستمزدها و شرایط اشتغال بین کشورها و هزینه‌های مهاجرت، کمبود فرصت شغلی و ارتقا، تجهیزات آزمایشگاهی ضعیف، یارانه آموزشی کم، امکانات پژوهشی اندک،

ضعف در سرمایه‌گذاری در امر پژوهش، کاهش حمایت مالی از دانش، عدم نوسازی نهادهای علمی، ایجاد نشدن مراکز علمی جدید، کاهش حمایت مالی از تحقیق و پژوهش در شرایط بحرانی، اختصاص نیافتن منابع مالی به پژوهش علمی در سطح کلان، بودجه‌های تحقیقاتی محدود و کم‌توجهی به تولیدات علمی، عدم تناسب هزینه و درآمد علمی و پژوهشی، عدم تأمین امکانات آموزشی، اعطای کم‌وام‌های بلاعوض و کمک‌های علمی و تحصیلی به نخبگان، نبود زیرساخت‌های ارتباطات علمی، نارسایی نظام اطلاع‌رسانی و تبادل علمی، بالا بودن هزینه پژوهش	
نرخ بالای بیکاری و تورم، درآمد نابرابر، عدم تناسب درآمد و هزینه، نبود امکانات اجتماعی-اقتصادی، توزیع ناعادلانه ثروت، نظام مالیاتی نامناسب، درآمدهای پایین، رقابت ناسالم اقتصادی، بالا بودن فاصله طبقاتی، وضعیت اشتغال نامناسب، اشباع مشاغل، فشارهای مالی و اقتصادی، بیکاری دانشجویان و متخصصان، بی‌ثباتی اقتصادی، ضعف منابع مالی متخصصان، افت رشد اقتصادی، کاهش فرصت‌های شغلی مناسب، وضع اقتصادی نامناسب، شکاف بخش اقتصادی، تهدیدات اقتصادی، تحریم‌ها، ورشکستگی شرکت و کارگاه‌های تولیدی، کاهش قدرت خرید مردم و سطح رفاه جامعه، فراهم نبودن زمینه اشتغال متناسب با تخصص نخبگان، ناکارآمدی ساختار اقتصادی، توسعه‌نیافتگی کشور مبدأ، نبود امنیت شغلی، نابرابری اقتصادی، بی‌عدالتی در دریافت مالیات، شرایط بد بازار کار، بازدهی پایین سرمایه در کشور مبدأ، فقدان پوشش بیمه‌ای و کیفیت آن، فقدان تسهیلات رفاهی، مشکلات طاق‌ت‌فرسا در محیط کار، سیاست اقتصادی نامناسب، عدم امنیت اقتصادی، نبودن بیمه ابتکارات و اختراعات، نابرابری دستمزدها، نبود رقابت سالم اقتصادی، محرومیت نسبی	۳. انومی اقتصادی

۴-۵. زمینه سیاسی

در این بخش، تأثیر مسائل و سیاست‌گذاری سیاسی بر رفتارها و کنش‌های اجتماعی نخبگان بررسی شده است. بوروکراسی پیچیده، فساد اداری، تبعیض‌های سیاسی و قانون‌گریزی اجتماعی، فضای اعتماد و مشارکت را محدود، و عدم شفافیت در مسائل سیاسی، احساس طردشدگی، و مهاجرت را در نخبگان تقویت کرده است.

جدول شماره (۵). زمینه سیاسی

مفاهیم خرد	مقوله اصلی
تبعیض قومیتی در نهاد، تبعیض جنسیتی در قانون‌گذاری، نفوذ گرایش و تفکرات سیاسی، فعالیت‌های رانت‌جویانه، ایدئولوژیک و حزبی بودن ادارات، نظام مدیریتی ناکارآمد، قوانین سنتی دولت‌ها، سیاست‌های خرد و کلان نامناسب مدیریتی، عدم تعادل و نابرابری در اجرای قوانین، تدوین و اجرایی نشدن قوانین، برخورد سیاسی با فضای دانشگاهی، نبود آزادی در ابراز عقیده، سلیقه‌ای و سیاسی بودن نظام گزینش	۱. تبعیض سیاسی
حجیم بودن نقش دولت در قانون‌گذاری، قوانین و مقررات پیچیده و مبهم، نظام‌وظیفه اجباری، ایدئولوژیک شدن ساختار جذب نیروی انسانی، مالکیت دولتی، ضعف در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی، ساختار و رویه اداری نامناسب مراکز علمی و اجرایی کشور، پیچیده بودن نظام اداری و بوروکراتیک، بوروکراسی بیش‌ازحد، مالکیت دولتی	۲. بوروکراسی پیچیده
عدم رعایت قانون، مشکلات قوانین، فقدان حاکمیت قانون، عدم کنترل فساد، کیفیت پایین قانون، شفاف نبود قوانین موجود، قوانین دست‌وپاگیر برای نخبگان، عدم رعایت قوانین و مقررات، پارتی‌بازی سیاسی، عدم استقلال دانشگاه از بعد قانون، رابطه‌محوری زیاد	۳. قانون‌گریزی سیاسی
گسترش فساد، بی‌ثباتی مدیران سیاسی، سیاست‌زدگی فضاهای علمی و پژوهشی، سوءاستفاده از مقامات دولتی و مناصب عمومی، احساس محرومیت سیاسی، بیگانگی نخبگان از فعالیت سیاسی، وجود فسادهای مالی	۴. فساد سیاسی
ادراک نامناسب بودن وضعیت سیاسی، کاهش اعتماد به سیاستمداران، ناپایداری سیاسی، بی‌توجهی به حقوق سیاسی نخبگان، کاهش آزادی نخبگان، نارضایتی از عملکرد دولت، بی‌اعتمادی سیاسی، ناتوانی سیاسی، اختلافات و تعارضات سیاسی، محدودیت سیاسی، عدم رضایت از رفتارهای سیاسی	۵. سرمایه سیاسی پایین

نتیجه‌گیری

مرور نظام‌مند ۵۹ پژوهش تجربی در بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ نشان می‌دهد که مهاجرت نخبگان ایرانی پدیده‌ای چندعاملی است که از هم‌پوشانی زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و سیاسی سرچشمه می‌گیرد:

• **زمینه اجتماعی:** یافته‌های فراترکیب نشان می‌دهد که مهاجرت نخبگان در ایران با نوعی شکاف میان انتظارات و امکانات موجود در جامعه پیوند خورده است. نخبگان در زندگی روزمره خود با عواملی مانند نااطمینانی از آینده شغلی، احساس عدم تأثیرگذاری بر روندهای اجتماعی و کاهش اعتماد به نهادهای اجرایی و علمی روبه‌رو هستند. این تجارب در مجموع به شکل‌گیری تصویری از «وضعیت بدون چشم‌انداز روشن» منجر می‌شود که در آن به تلاش فردی (علمی و تحصیلی) به اندازه کافی پاداش داده نمی‌شود. در چنین بستری، مهاجرت به عنوان گزینه‌ای برای دستیابی به محیط‌های اجتماعی مطلوب ظاهر می‌شود. نظریه نظام جهانی (والرشتاین، ۱۹۷۴)، این وضعیت را با به کارگیری مفهوم «محرومیت نسبی» توضیح می‌دهد که فرد نخبه در کشور پیرامون، موقعیت خود را با موقعیت هم‌تایانش در کشورهای مرکز مقایسه می‌کند و این مقایسه، سطح نارضایتی را افزایش داده و منجر به مهاجرت از مبدأ به مقصد می‌شود. اومبوگو (۲۰۲۳) احساس ناکامی در تحقق اهداف حرفه‌ای، سیمپلیس (۲۰۲۱) بی‌ثباتی اجتماعی و ضعف پاسخ‌گویی نهادی، و علی‌اف و قاسموف (۲۰۲۳) کاهش رضایت از خدمات عمومی و کیفیت زندگی را بر مهاجرت نخبگان تأثیرگذار دانسته‌اند؛ بنابراین، زمینه اجتماعی مهاجرت نخبگان در ایران (شامل بی‌اعتمادی و احساس عدم تعلق اجتماعی)، الگویی تکرارشونده در کشورهای در حال توسعه است که با فاصله گرفتن از معیارهای کیفیت زندگی در کشورهای توسعه‌یافته تشدید می‌شود.

• **زمینه فرهنگی:** در بُعد فرهنگی، دو فرایند موازی، نخست، کاهش جذابیت زیست‌بوم علمی و آموزشی داخلی و دوم، افزایش جذابیت‌های بازنمایی‌شده از نظام‌های آموزشی و پژوهشی کشورهای مقصد در شکل‌گیری قصد مهاجرت نقش دارند. در داخل، نخبگان با عواملی مانند محتوای آموزشی تکراری و ناهمسو با نیازهای روز، نبود پیوند مؤثر میان دانشگاه و صنعت، و احساس کم‌ارزش شدن فعالیت پژوهشی روبه‌رو هستند. این عوامل سبب می‌شوند که محیط علمی نتواند به اندازه کافی، انگیزه‌های درون‌زا برای ماندگاری نخبگان ایجاد کند. در مقابل، تصویری که از کشورهای مرکز (به‌ویژه از طریق رسانه‌ها، شبکه‌های

اجتماعی، و روایت‌های شخصی مهاجران) منتشر می‌شود، بر ویژگی‌هایی مانند آزادی علمی، نظام ارتقای شفاف، دسترسی به منابع پژوهشی به‌روز، و همسویی آموزش با نیازهای بازار کار تأکید دارد. نظریه نظام جهانی، این پدیده را در چارچوب «جریان‌های نامتقارن اطلاعات و نمادها» تحلیل می‌کند؛ کشورهای مرکز، به دلیل برخورداری از زیرساخت‌های رسانه‌ای و آموزشی قدرتمند، توانایی بیشتری در بازنمایی خود به عنوان «فضای مطلوب» برای رشد علمی و حرفه‌ای دارند. وکلی و مبینی (۲۰۲۳) بر برابری «اقتناع بیرونی» (تصویر جذاب کشورهای مقصد) و «نارسایی‌های داخلی» (ضعف نظام آموزشی و پژوهشی)، پتو و کانل (۲۰۲۳) بر جاذبه‌های آموزشی و فرهنگی، میتن (۲۰۲۳) بر نارضایتی از کیفیت آموزش عالی و فقدان فرصت‌های تحقیقاتی، ردنوجیک و بیک (۲۰۲۰) بر کاهش منزلت اجتماعی علم و تحقیق در کشورهای پیرامون، به عنوان عوامل اصلی افزایش نرخ مهاجرت نخبگان تأکید کرده‌اند؛ ازاین‌رو، زمینه فرهنگی مهاجرت نخبگان در ایران را باید دستاورد «شکاف روبه‌رشد میان کارکردهای موردانتظار و کارکردهای بالفعل نظام علمی داخلی» در مقایسه با تصویر کارآمدی نظام‌های علمی کشورهای مقصد دانست.

● زمینه اقتصادی: یافته‌های فراترکیب نشان می‌دهد که فشارهای اقتصادی در سه سطح عمل می‌کنند: سطح نخست، تفاوت آشکار در آمد و قدرت خرید میان مبدأ و کشورهای مقصد است که حتی برای اعضای هیئت علمی و پژوهشگران برجسته نیز قابل چشم‌پوشی نیست؛ سطح دوم، نبود امنیت شغلی بلندمدت و مسیرهای سخت (اداری) و زمان بر ارتقای حرفه‌ای-شغلی در نظام دانشگاهی است که مانع برنامه‌ریزی بلندمدت نخبگان می‌شود؛ سطح سوم، محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها است که دسترسی به تجهیزات پیشرفته، پایگاه‌های داده علمی، و فرصت‌های همکاری بین‌المللی را به شدت کاهش می‌دهد. این سه سطح در کنار هم «هزینه‌های فرصت ماندن» را به حدی افزایش می‌دهند که مهاجرت به گزینه‌ای مطلوب و بهینه در شرایط متعارف تبدیل می‌شود. وگا-مونیز و همکاران (۲۰۲۵) نیز بر نابرابری اقتصادی و ضعف خدمات عمومی به عنوان دو متغیر کلیدی در تبیین تفاوت‌های بین‌کشوری به لحاظ نرخ مهاجرت نخبگان تأکید کرده‌اند. نظریه نظام جهانی والرشاین این یافته را در چارچوب ساختار نامتوازن انباشت سرمایه تبیین می‌کند که کشورهای مرکز به دلیل تمرکز سرمایه، فناوری، و مؤسسه‌های پژوهشی، به طور طبیعی، بسترهای اقتصادی مناسب‌تری را برای فعالیت نخبگان فراهم می‌کنند. درمقابل، کشورهای پیرامون به دلیل وابستگی اقتصادی

و عدم انباشت سرمایه، توانایی رقابت برای حفظ نیروی انسانی ماهر را ندارند. گرویزارد و لال (۲۰۰۶) به شکاف دستمزد و تفاوت فرصت‌های شغلی میان کشورهای مبدأ و مقصد و لاول و همکاران (۲۰۰۴) به سهم ناچیز تولید ناخالص داخلی در تحقیق و توسعه (اغلب کمتر از ۱ درصد)، خسروی و همکاران (۲۰۲۰) به تحریم‌های اقتصادی و کاهش بودجه‌های پژوهشی، و ژانگ و همکاران (۲۰۲۴) به هزینه بالای زندگی و نبود حمایت‌های اقتصادی کافی (مانند تسهیلات مسکن و یارانه‌های پژوهشی) به‌عنوان انگیزه‌های مهاجرت نخبگان اشاره کرده‌اند.

● زمینه سیاسی: نخبگان ایرانی در تعامل با نهادهای اجرایی و علمی با عواملی مانند پیچیدگی فرایندهای اداری، نبود شفافیت در قوانین استخدام و ارتقا، و تأثیرپذیری تصمیمات از ملاحظات غیرشایسته‌محور روبه‌رو هستند. این عوامل سبب می‌شود که آنان زمان و انرژی فراوانی را صرف امور غیرتولیدی (مانند پیمودن مراحل طولانی اداری یا رویارویی با رویه‌های غیرمنتظره) کنند. در مقابل، کشورهای مقصد معمولاً تصویری از شفافیت نهادی، ثبات رویه‌ها، و استقلال نسبی دانشگاه‌ها ارائه می‌دهند که برای نخبگان خسته از بوروکراسی‌های پیچیده، جذاب است. نظریه نظام جهانی، این یافته را در چارچوب تفاوت کیفیت حکمرانی میان مرکز و پیرامون تحلیل می‌کند. از این دیدگاه، کشورهای مرکز به‌دلیل پیشینه طولانی‌تر نهادسازی و انباشت تجربه در حوزه مدیریت بخش عمومی، به‌طور متوسط، جایگاه بالاتری در حاکمیت قانون، کنترل فساد، و کارآمدی اداری دارند. وگلمونیوز و همکاران (۲۰۲۵) بر ثبات سیاسی و حاکمیت قانون، علی‌اف و قاسموف (۲۰۲۳) بر ادراک از پاسخ‌گویی نهادی و کیفیت قوانین، سیمپلیس (۲۰۲۱) بر فساد نهادی و بی‌ثباتی سیاسی، اسماعیل‌زاده و ذاکر صالحی (۲۰۱۵) بر نبود شفافیت در فرایندهای استخدام و ارتقا و نیز محدودیت‌های گاه‌وبی‌گاه در آزادی‌های آکادمیک به‌عنوان عوامل زمینه‌ساز مهاجرت نخبگان تأکید داشته‌اند.

مرور نظام‌مند ۵۹ مطالعه تجربی نشان می‌دهد که مهاجرت نخبگان ایرانی، پدیده‌ای چندوجهی و برآمده از هم‌پوشانی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و سیاسی است. نظریه نظام جهانی والرش‌تاین با مفاهیمی مانند «محرومیت نسبی»، «جاذبه‌های مرکز»، و «دافعه‌های پیرامون»، چارچوب مناسبی برای تبیین این پدیده فراهم می‌کند. مهاجرت نخبگان در ایران، واکنشی عقلانی به مجموعه‌ای از نابرابری‌ها، تبعیض اجتماعی، و ناکارآمدی‌های ساختاری-اداری است. کاهش نرخ این مهاجرت، مستلزم بهبود هم‌زمان شاخص‌های کیفیت زندگی، کارآمدی نظام آموزشی و پژوهشی، شفافیت نهادی، و فرصت‌های اقتصادی برای

نخبگان است. براین اساس، مهاجرت نخبگان از ایران، بخش جدایی ناپذیری از ساختار نابرابر قدرت، ثروت، و دانش در مقیاس جهانی است. کشورهای مرکز از طریق ترکیبی از عوامل کششی (امکانات پژوهشی پیشرفته، درآمد بالاتر، و ثبات نهادی و سیاسی) و شیوه‌های نفوذ نرم (تبلیغ زندگی بهتر، بورس‌های تحصیلی هدفمند، تبلیغات رسانه‌ای، و جذب استعداد از طریق شبکه‌های دانشگاهی و کارفرمایی) به گونه‌ای نظام‌مند نخبگان کشورهای پیرامون را جذب می‌کنند. افزون‌براین، تحریم‌ها و محدودیت‌های سیاسی-اجتماعی موجود در کشورهای پیرامونی، به مثابه عوامل فشار ساختاری عمل کرده و گرایش نخبگان به مهاجرت را تشدید می‌کند؛ بنابراین، تازمانی که ایران در جایگاه پیرامونی (نیمه‌پیرامون وابسته) باقی بماند و کشورهای مرکز، سیاست‌های جذب نخبگان خود را ادامه دهند، مهاجرت نخبگان به عنوان یک واکنش اجتماعی به نابرابری ساختاری ادامه خواهد یافت.

در پایان باید گفت، نظریه مرکز-پیرامون، فاصله بین کشورهای مبدأ و مقصد را برپایه توسعه‌یافتگی (مرکز-جاذبه) و توسعه‌نیافتگی (پیرامون-دافعه) تحلیل می‌کند. وجود جاذبه در مقصد و دافعه در مبدأ، بسترهای یک مهاجرت انتقالی (نیروی انسانی ماهر به مرکز) را فراهم می‌کند. براساس این نظریه، شکل‌گیری حالت‌های سه‌گانه مرکز، نیمه‌پیرامون، و پیرامون، نوعی نابرابری چندگانه را بازگو می‌کند که در آن جایگاه کشورها وابسته به میزان سرمایه اقتصادی آن‌ها است. مرکز، تنظیم‌کننده نوع کنش و بازی اجتماعی است که پایه اقتصادی-سیاسی دارد. این بازی اجتماعی، ذائقه کنشگران (نخبگان جهان در حال توسعه) را تغییر داده و به شکل‌گیری الگوی گذر از مرزهای جغرافیایی برای رسیدن به جامعه آرمانی (مرکز) منجر می‌شود. در این پیوستار، تغییرات، حالت یک‌سویه دارد که سرمایه انسانی آماده را به مقصد منتقل می‌کند (استثمار اجتماعی-سیاسی). جهان اول با در اختیار داشتن سازوکارهای سیاسی و اجتماعی (منابع اقتصادی، نخبگان، جاذبه و دافعه، رسانه و تبلیغات) لازم برای تعمیق شکاف بین خود و مرکز، به سرعت سرمایه و توسعه اقتصادی خود را از طریق نخبگان مهاجر و غیرمهاجر افزایش می‌دهد و فاصله‌اش با پیرامون (سلطه و شکاف اقتصادی-اجتماعی) را حفظ می‌کند. استفاده از فرمول جاذبه در مرکز (آزادی، دموکراسی، رفاه، قدرت‌نمایی، اقتدار و امنیت) و دافعه در پیرامون (جنگ، استرس، تهدید-تحریم، فشارهای سیاسی، و افزایش مشکلات اقتصادی) این فاصله را در جهان امروزی روزافزون‌تر می‌سازد. نخبگان و متخصصانی که صاحب سرمایه علمی هستند، برای خلاقیت، کارآفرینی، و ایده‌سازی به امنیت اقتصادی نیاز

دارند. وجود بی‌سازمانی اقتصادی-اجتماعی در پیرامون و اعطای تسهیلات اجتماعی-اقتصادی در مرکز، سرآغازی برای مهاجرت نخبگان است. نظریه مرکز-پیرامون والرشتاین، علت اصلی مهاجرت نخبگان ایرانی را وجود شکافی می‌داند که ایرانیان بین مبدأ و مقصد تصور می‌کنند. پنداشت ذهنی نخبگان از واقعیت اجتماعی و تطبیق آن با واقعیت‌های بازتاب‌داده‌شده در سطح مرکز (کشورهای توسعه‌یافته)، دال محکمی بر افزایش خروج نخبگان ایرانی است. جهان اول، تصور مطلوبی از خود در سطح جهان ایجاد می‌کند و با ایجاد این الگوی جاذبه و دافعه، درصدد تغییر ذائقه اجتماعی نخبگانی است که در پی یک زندگی آرمانی هستند. آن‌ها بیشتر پیشرفت می‌کنند و خاورمیانه و کشورهای پیرامون را منبع بحران، ناامنی و اختلال معرفی می‌کنند. اختلاف قدرت در سطح جهان، معادله را به نفع کشورهای مرکز تغییر می‌دهد. نیروی انسانی که سازنده یک جامعه است، در مرکز مستقر می‌شود و این فرایند، الگوی استعماری نوینی (هژمونی اجتماعی-سیاسی مدرن) است که مغزهای یک جامعه را با بهترین بازدهی، مصادره می‌کند. براساس این نظریه، وضعیت جهان امروز، باعث افزایش فاصله کشورهای جهان از همدیگر و به‌ویژه اختلاف توسعه‌ای شرق-غرب، پیرامون و مرکز می‌شود. تحریم‌ها، جنگ، ناامنی، و بحران‌های قومی سبب توسعه کم و بی‌سازمانی اقتصادی بیشتر پیرامون می‌شود. در این شرایط، جامعه نمی‌تواند نظام اقتصادی را بهبود بخشد؛ زیرا، برای ترمیم خود به تعادل و تعامل (بده‌ویستان‌های جهانی) نیاز دارد و به‌مرور، نابسامانی از سطح اقتصادی به سطوح دیگر اجتماعی-فرهنگی و سیاسی نیز نفوذ می‌کند. هژمونی اقتصادی (سرمایه‌بر و نخبه‌بر) مرکز بر پیرامون، سبب افزایش فاصله بین کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه (وابسته و حاشیه‌نشین اقتصادی-اجتماعی) و استثمار سرمایه‌های انسانی آن‌ها می‌شود.؟؟؟؟ با توجه به آنچه مطرح شد، مهاجرت نخبگان ایرانی در چارچوب نظریه والرشتاین قابل فهم است؛ به‌گونه‌ای که جاذبه‌های اجتماعی-فرهنگی-اقتصادی و سیاسی جهان اول (کشورهای مقصد مهاجرت ایرانیان)، دافعه‌های داخلی (جنگ و تنش، بی‌سازمانی اقتصادی، تحریم، تبلیغات منفی مرکز در مورد پیرامون، کشمکش قومی در خاورمیانه، داعش، اختلافات سیاسی، تنش‌های منطقه‌ای، و فشارهای جهانی)، به‌مرور در فاصله زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ زمینه‌های مهاجرت نخبگان را فراهم کرده است.*

منابع

- آقاابراهیمی، علیرضا (۱۴۰۲). بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر مهاجرت بین‌المللی دانشجویان ایرانی با استفاده از مدل جاذبه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران.
- آقاپور، ترمه (۱۴۰۲). بررسی نقش مهارت‌های حرفه‌ای بر تمایل به مهاجرت در بین دانش‌آموختگان رشته‌های علوم انسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علم و فرهنگ تهران.
- ابراهیمی لاریمی، علی (۱۴۰۲). بررسی میزان و عوامل مؤثر بر تمایل دانش‌آموزان نخبه مدارس استعدادهای درخشان به مهاجرت به خارج از کشور؛ مورد مطالعه مدارس سمپاد دوره دوم متوسطه در منطقه مرکزی مازندران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران.
- اسماعیلی، نصیبه؛ محمودیان، حسین (۱۴۰۳). جهانی‌شدن و مهاجرت نخبگان: شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان ایرانی با رویکرد تحلیل سلسله‌مراتبی. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۳۷، ۴۱۶-۳۷۵.
- انصاری چمرودی، محسن (۱۴۰۳). بررسی تأثیر انتخابات ریاست‌جمهوری ۱۴۰۳ ایران بر میل به مهاجرت نخبگان تحصیل‌کرده. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور استان گیلان.
- باقری، هادی؛ قوام‌صفت، موسی؛ حاصلی، غلامرضا (۱۳۹۸). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مهاجرت ورزشکاران نخبه در ایران. مدیریت منابع انسانی در ورزش، ۶ (۲)، ۲۷۶-۲۵۷.
- بزرگ‌زاد، سعیده (۱۴۰۰). تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی بر مهاجرت نخبگان. اولین کنفرانس روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم تربیتی و علوم انسانی، در دسترس در: <https://civilica.com/doc/1406782>.
- بزرگ‌زاد، سعیده (۱۴۰۱). واکاوی عوامل زمینه‌ساز مهاجرت نخبگان به خارج از کشور. دومین کنفرانس علوم اجتماعی، روانشناسی، علوم تربیتی و علوم انسانی، در دسترس در: <https://civilica.com/doc/1448591>.
- بزرگ‌زاد، سعیده؛ کاظمی‌پور، شهلا؛ محسنی، رضا علی (۱۳۹۸). نگرش نخبگان به عوامل اجتماعی، اقتصادی، و علمی-پژوهشی در مبدأ و مقصد و تأثیر آن بر گرایش آن‌ها به مهاجرت خارج از کشور. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۲۸، ۱۶۹-۱۴۱.
- بیات، اصغر؛ عرفانی‌فر، علی (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی مدیریت نخبگانی در ایران: تحلیل چالش‌ها و ارائه راهبردهای عملیاتی. جستارهای سیاسی معاصر، ۱۶ (۲)، پیاپی ۵۶، ۱-۲۹، در دسترس در: <https://ensani.ir/fa/article/495487>.
- پاداشی اصل، خورشید؛ عباس‌زاده، محمد؛ آقایی، تنول (۱۴۰۳). مطالعه کیفی عوامل زمینه‌ساز مهاجرت زنان به آمریکا؛ مورد مطالعه: مهاجرین زن ایرانی در دانشگاه‌های شهر بوستون آمریکا. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۶ (۳)، ۱۹۰-۱۳۶، در دسترس در: <https://civilica.com/doc/2111912>.
- پاداشی اصلی، خورشید (۱۴۰۲). مطالعه عوامل زمینه‌ساز مهاجرت زنان به آمریکا به روش پدیدارشناسی؛ مورد مطالعه: مهاجرین زن ایرانی در دانشگاه‌های شهر بوستون آمریکا. رساله دکتری. دانشگاه تبریز.

پریزاد، رضا؛ شعبانی، فرزاد؛ امینی، علیرضا (۱۳۹۹). بررسی عوامل پژوهشی در مهاجرت نخبگان در ایران طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۶۸. علوم سیاسی، ۵۳، ۵۷-۷۸.

پوریوسفی، عبدالعظیم (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان به خارج از کشور؛ مورد مطالعه: فارغ‌التحصیلان دانشگاه آزاد در تابستان ۱۳۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

توکل، محمد؛ عرفان‌منش، ایمان (۱۳۹۴). رهیافت تلفیقی جامعه‌شناسی علم به مهاجرت نخبگان با تأکید بر جامعه ایران. سیاست علم و فناوری، ۸ (۲) (پیاپی ۲۶)، ۱۱.

جانعلی‌زاده چوب‌بستی، حیدر؛ علی‌وردی‌نیا، اکبر؛ پورقاضی، شیوا (۱۳۹۵). شیوه‌های اثربخش در پیشگیری از برون‌کوچی نخبگان علمی؛ مطالعه موردی: استان مازندران. مجلس و راهبرد، ۲۳ (۸۶)، ۲۷۹-۳۰۶.

چم‌آسمانی، معصومه؛ نارنجی ثانی، فاطمه؛ میرکمالی، سیدمحمد؛ ذوالفقارزاده، محمدمهدی (۱۴۰۳). واکاوی علل مهاجرت نخبگان دانشگاهی از منظر کارکردهای آموزش عالی در ایران: مرور نظام‌مند ۱۴۰۱-۱۳۸۱. مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی، ۳۲، ۱۸۴-۱۵۵.

حاجی‌یوسفی، امیرمحمد؛ بهمر، سمیه (۱۳۸۵). چرایی مهاجرت نخبگان از ایران پس از پایان جنگ تحمیلی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴، ۲۷.

حسینی، سیدخلیل؛ صبوری خسروشاهی، حبیب؛ معدنی، سعید (۱۴۰۰). تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی بر گرایش نخبگان فرهنگی در مهاجرت به کشورهای توسعه‌یافته. نشریه تغییرات اجتماعی-فرهنگی، ۱۸ (۱، پیاپی ۶۸)، ۵۲-۴۰.

حیدری سورشجانی، رسول؛ فلاحی، فرشاد (۱۴۰۰). شناسایی عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان با تأکید بر محیط کالبدی کشورهای مقصد؛ مورد مطالعه: دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه کاشان. مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، ۳۵، ۱۶۰-۱۳۲.

خوانی، افروز؛ حسینی، سیدیا سین (۱۴۰۱). بررسی عوامل مؤثر بر تمایل به مهاجرت نخبگان پزشکی به خارج از کشور با میزان رضایتمندی آن‌ها از زندگی. پنجمین همایش ملی فناوری‌های نوین در تعلیم و تربیت، روانشناسی و مشاوره ایران، در دسترس در:

<https://civilica.com/doc/1524274>

ذوالقدر، مالک؛ سبزواری، تورج (۱۳۹۵). بررسی فرار مغزها در ایران؛ ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵؛ (۳)، ۵۱-۲۹، در دسترس در:

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1761333>

رجبی، مهدی (۱۴۰۴). احساس از خودبیگانگی اجتماعی، امید به آینده و تمایل به مهاجرت از کشور در میان دانشجویان دانشگاه شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شیراز.

رحمانی، نارین (۱۴۰۴). زهکشی مغزها؛ مطالعه علل و دلایل مهاجرت نخبگان کرمانشاه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه رازی.

سالاری، اسماء (۱۳۹۷). پیشنهادها و پیامدهای مهاجرت نخبگان اداری و اقتصادی دستگاه‌های اجرایی شهرستان زابل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه سیستان و بلوچستان.

سجادی نایینی، سارا (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش نخبگان به مهاجرت از کشور. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهراء (س).

سلیمی، خاطره (۱۳۹۷). بررسی میزان تمایل دانشجویان دانشگاه تهران به مهاجرت تحصیلی و عوامل مؤثر بر آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه خوارزمی.

شجاعی ویرانی، فاطمه (۱۳۹۹). بررسی تأثیر عوامل رانشی و کششی بر مهاجرت افراد تحصیل کرده با نقش تعدیلگر تبلیغات؛ مورد مطالعه: مهاجرت به کانادا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور استان تهران.

شریفی قادری، محمدتقی (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به مهاجرت از کشور؛ مطالعه موردی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

شهریاری‌پور، رضا؛ امین بیدختی، علی اکبر؛ محمدی فر، محمدعلی؛ کیانی، کوروش (۱۳۹۶). تأثیر جو دانشگاه و نظام ارزشی بر گرایش دانشجویان به مهاجرت از کشور؛ مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه سمنان. مسائل اجتماعی ایران، ۸ (۲)، ۹۹-۱۲۰.

شهریاری‌پور، رضا (۱۳۹۶). مدل‌سازی عوامل مؤثر بر برون‌کوچی نخبگان علمی از سیستم آموزش عالی و پیش‌بینی مهاجرت‌پذیری آنان با استفاده از سیستم‌های هوشمند. رساله دکتری. دانشگاه سمنان.

صدرا، علی (۱۳۹۰). بررسی نقش سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در گرایش به مهاجرت خارج از کشور. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه گیلان.

عزیزی، نعمت‌الله؛ علیخانی، پرستو؛ محمدی، شیرکوه (۱۳۹۳). نقش آموزش عالی فرامرزی در پویایی و مهاجرت نیروی انسانی متخصص. آموزش عالی ایران، ۶ (۴)، ۲۱.

عسگری، حشمت‌الله؛ بادپا، مهدی (۱۳۹۶). برندگان و بازندگان فرار مغزها در کشورهای منطقه خاورمیانه با تأکید بر سرمایه انسانی. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۴ (۴)، ۶۴۲-۶۱۳.

علاءالدینی، فرشید؛ فاطمی، رزیتا؛ رنجبران جهرمی، هومن؛ اصغری رودسری، الهام؛ اسکندری، شروین؛ توکلی، حمیدرضا؛ رضوی، اوستا؛ فیض‌زاده، علی؛ حسین‌پور، احمدرضا؛ میرزاصادقی، علیرضا (۱۳۸۴). میزان تمایل به مهاجرت و علل آن در پزشکان ایرانی. تحقیقات نظام سلامت حکیم، ۸ (۳)، ۹.

علی‌پور، سمیره (۱۳۹۳). تبیین جامعه‌شناختی زمینه‌های اجتماعی پیدایش و گریز نخبگان در شهر بندرعباس طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۷۰. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه گیلان.

عیلامی، فرید (۱۴۰۳). واکاوی مهاجرت و فرار مغزها بر اساس نقش متغیرهای هویت جنسیتی، قومیتی و مذهبی در طراحی الگوی تحرک تحصیلی دانشجویان ایرانی. رساله دکتری. دانشگاه کردستان.

فایقی، امیرحسین (۱۴۰۰). بررسی نقش رسانه‌ها در مهاجرت نخبگان ورزشی از ایران. سومین کنفرانس بین‌المللی تربیت بدنی و علوم ورزشی، در دسترس در: <https://civilica.com/doc/1285957>

فرهادی، محمدعلی (۱۴۰۳). زهکشی مغزها؛ مطالعه علل و دلایل مهاجرت نخبگان کرمانشاه؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه رازی.

فهم‌پور، فاطمه (۱۴۰۲). بررسی عوامل مؤثر در نگرش به مهاجرت از کشور در میان دانشجویان دانشگاه شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شیراز.

قلی‌پور، آرین؛ روشندل ابطانی، طاهر (۱۳۸۹). مدیریت استعدادها: کژکارکردهای رسانه‌های جمعی در تشدید روند مهاجرت نخبگان. مجله پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۸(۱)، ۳۵-۱۹.

کریمی، سجاد؛ قدیمی، بهرام؛ طالب‌پور، محمد (۱۴۰۲). سیاست‌گذاری و تحلیل جامعه‌شناختی مهاجرت نخبگان؛ مورد مطالعه: نخبگان ورزش‌های رزمی. سیاست‌گذاری شهری و منطقه‌ای، ۲(۴)، ۱۰-۱.

کریمی، مهدی (۱۴۰۴). تحلیل بازنمایی مهاجرت نخبگان در شبکه اجتماعی ایکس (توییتر سابق) در سال ۱۴۰۲: مطالعه موردی کاربران ایرانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه بین‌المللی سوره.

کلاهدوزان، هاجر (۱۳۹۲). شناخت عوامل اجتماعی مؤثر بر مهاجرت نیروی کار به کانادا طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

گوهری داناپور، مریم (۱۴۰۲). چارچوب ارزیابی خط‌مشی‌های حمایت از نخبگان علمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شاهد.

متقی، افشین؛ ابراهیمی، مریم؛ همتی‌فر، حسین؛ فرخ، شاهرخ (۱۴۰۴). تحلیل پیامدهای مهاجرت نخبگان از ایران با استفاده از مدل چرخ آینده. مجله آینده‌پژوهی مدیریت، ۳۶.

متقی، سمیرا؛ ابراهیمی، مریم؛ فرخ، شاهرخ (۱۴۰۴). تحلیل راهبردی سناریوهای آینده مهاجرت نخبگان حوزه سلامت در بستر اقتصاد دیجیتال و پلتفرمی با تأکید بر حکمرانی سلامت. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۴(۵۳)، ۱-۲۰. در دسترس در:

https://www.jmsp.ir/article_240696.html

محتاط، جواد؛ جاویدی، هادی؛ خوشبین، مرتضی (۱۴۰۲). نقش دیپلماسی علمی در مدیریت مهاجرت نخبگان ایران. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۶(۶۲)، ۱۵۶-۱۲۷.

محمدپور، احمد؛ قاسمی، وحید؛ رضایی، صابر (۱۴۰۱). تحلیل گفتمانی سیاست‌های مهاجرتی ایران در قبال نخبگان. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۷(۴)، ۱۱۲-۸۹.

مرادی، عباس؛ کریمی، زهرا؛ احمدی، نسرین (۱۳۹۹). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر قصد مهاجرت نخبگان علمی ایران. جامعه‌شناسی ایران، ۲۱(۳)، ۷۰-۴۵.

موسوی، سیدرضا؛ نظری، علی‌اصغر؛ کریمی، محمد (۱۳۹۸). مهاجرت نخبگان و توسعه نامتوازن منطقه‌ای در ایران. برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، ۴(۲)، ۲۴۲-۲۱۳.

معافی، غزال (۱۳۸۸). بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر فرار مغزها؛ مطالعه موردی: ایران-کانادا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهراء.

معماری، محبوبه؛ شرفایی، آرشام؛ معماری، فاطمه (۱۴۰۰). شناسایی و رتبه‌بندی عوامل بازدارنده و دافعه در مهاجرت نخبگان. یازدهمین کنفرانس آسیب‌شناسی مدیریت سرمایه‌های انسانی، در دسترس در:

<https://civilica.com/doc/1309819>

مفتخری، علی؛ جعفری، محمد؛ ابونوری، اسمعیل؛ نادمی، یونس (۱۴۰۰). تأثیر متغیرهای مؤثر بر حکمرانی بر فرار مغزها در کشورهای در حال توسعه. اقتصاد باثبات، ۲(۳)، ۸۴-۶۰.

مقصودی، مرضیه (۱۳۹۲). بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر فرار مغزها از ایران به چند کشور منتخب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

ملک‌پور افشار، رضا؛ حق‌دوست، علی‌اکبر؛ دهنویه، رضا؛ شیخ‌زاده، رضا؛ موسوی، سیدمیشم؛

رضایی، پروین؛ سلجوقی، ریحانه؛ مکی، مریم؛ نوری حکمت، سمیه (۱۴۰۱). ریشه‌ها و راهکارهای مسئله مهاجرت نخبگان در ایران. فرهنگ و ارتقای سلامت، ۶ (۱)، ۸۷-۸۱.

منوریان، عباس؛ رضوی مهر، نرگس سادات؛ امیری، مجتبی؛ عسگری، ناصر (۱۳۹۸). ارائه الگوی تدوین خط‌مشی عمومی به منظور مقابله با پدیده فرار مغزها در ایران. سیاست‌گذاری عمومی، ۵ (۲)، ۴۳-۵۷.

نامدارپور، کیمیا (۱۳۸۷). عوامل مؤثر بر مهاجرت نخبگان، بررسی دو دیدگاه (نخبگان و سیاست‌گذاران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی.

نصرتی، علیرضا (۱۴۰۳). واکاوی باورها و دیدگاه‌های روان‌شناختی و اجتماعی دانشجویان از پدیده مهاجرت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه خاتم.

نعمت‌الله بناب، سیمین‌دخت (۱۴۰۳). بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی مرتبط با گرایش نخبگان به مهاجرت و آثار آن بر توسعه نیافتگی شهری. مطالعات جامعه‌شناسی، ۱۷ (۲)، ۱۶۵-۱۴۹.

نعمت‌زاده گتایی، میرحسین (۱۴۰۳). جامعه‌شناسی سیاسی تمایل دانش‌آموزان پسر مدارس استعداد درخشان تهران به مهاجرت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه امام صادق (ع).

نیکویه، مهدی؛ شیروانی ناغانی، مسلم؛ درویشی سه تالانی، فرهاد؛ بیات، روح‌الله (۱۳۹۹). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل چندزمینه‌ای مؤثر بر روند فرار مغزها (تحلیل و پیش‌نگری موج چهارم این پدیده در ایران: از ۱۳۹۰ تا افق ۱۴۰۴). مجلس و راهبرد، ۱۰۴، ۱۵۴-۱۲۷.